UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLAVISTIKO

TATJANA BOJANC

Slika zapadne Afrike u srpskim putopisima dvadesetog veka

(*Afrika* i *Crno na belo*)

Slika zahodne Afrike v srbskih potopisih dvajsetega stoletja

(*Afrika* in *Crno na belo*)

Diplomsko delo

Mentorica:
izr. prof. dr. Đurđa Strsoglavec

Univerzitetni študijski program prve stopnje:
Južnoslovanski študiji

Ljubljana, 2016

Zahvala

Zahvaljujem se mentorici izr. prof. dr. Đurđi Strsoglavec za vestno vodstvo in pomoč ter čas, ki ga je namenila branju, popravljanju in svetovanju. Najlepša hvala.

Izvleček

Diplomsko delo obravnava sliko Zahodne Afrike v dvajsetem stoletju, kot sta jo jugoslovanskim bralcem predstavila srbska potopisca Rastko Petrović (*Afrika,* 1930) ter Oskar Davičo (*Crno na belo,* 1962). Termin Zahodna Afrika se nanaša na nekdanja področja francoske in britanske Zahodne Afrike. Delo se osredotoča na teme, ki so obema potopisoma skupne, na obdobje francoskega in britanskega kolonializma, odnos med črnci in belci, opis mest in plemen, odnos do umetnosti, gobavosti, albinizma in jezikovne problematike. Potopis kot literarno-znanstvena zvrst vključuje opise narave, naselij, ljudi, njihov način življenja ter zgodovino, ob tem pa potopisec opisuje svoje izkušnje ter podaja lastne misli in ugotovitve. V obeh potopisih se pojavljajo imena iz sveta kulture in politike, evropske in afriške. Analiza potopisov temelji na vzporednem primerjanju izjav avtorjev v izbranih odlomkih ob spremstvu komentarjev. Davičo je v svojem politično in ideološko angažiranem potopisu hotel Afriko predstaviti kot prostor, ki se politično obnavlja in ga čaka svetla prihodnost z dekoloniziranimi socialistično urejenimi državami, Petrović pa se je osredotočil na iskanje pristne, »primitivne« družbe, ki je vpliv francoske kulture še ni pokvaril. Davičo je med Afriko in Evropo iskal podobnosti, da bi njune prebivalce približal, medtem ko je Petrović poudarjal razlike med njima. Rasizem, pojma primitivnosti in civiliziranosti ter jezikovna problematika (ki se ji Davičo posveča z literarnega in političnega vidika, Petrović pa vidi problematiko v tem, da nekateri Afričani sploh govorijo v tujem jeziku) so konstanta v obeh potopisih. V načinu pisanja obeh avtorjev se jasno vidi, kakšen namen sta imela z objavo potopisov, in razlike v njunih interesih.

Ključne besede: *Afrika, Crno na belo,* potopis, 20. stoletje, kolonializem

Abstract

The Image of West Africa in 20th Century Serbian Travelogues

Undergraduate thesis deals with the image of West Africa in the twentieth century as it was presented to Yugoslavian readers by Serbian travelogue writers Rastko Petrović (*Afrika*, 1930) and Oskar Davičo (*Crno na belo*, 1962). The term West Africa refers to former territories of French and British West Africa. The thesis focuses on topics that both travelogues have in common, the period of French and British colonial rule in West Africa, the attitude and dynamics between black and white people, descriptions of towns and tribes, attitude towards art, leprosy, albinism and language issues. Travelogue as a form of a hybrid literary-scientific genre of prose writing includes descriptions of nature, settlements, people and their way of life and history along with experiences and inner thoughts and findings of the travelogue writer. Names from European and African cultural and political spheres are found in both travelogues. The analysis of the travelogues is based on drawing comparisons between statements of the authors in chosen paragraphs accompanied by commentary. Davičo, in his politically and ideologically engaged travelogue, wanted to present Africa as a space of political change awaited by a bright future within the concept of decolonised socialist countries, whereas Petrović focused on searching for authentic "primitive" societies that had not yet been corrupted and changed by French influence. Davičo sought for similarities between Africa and Europe so as to bring their inhabitants closer, whereas Petrović focused on their points of divergence. Racism, the ideas of primitivism and civilization and languages issues (that Davičo approaches from a political and literary perspective but the only issue Petrović sees is the use of French by the Africans) are topics constantly revisited in both travelogues. The way of writing of both travelogue writers clearly shows what their intentions were with publishing their travelogues and the differences in their interests.

Keywords: *Afrika*, *Crno na belo*, travelogue, 20th century, colonialism

Sadržaj

1 UVOD _____ 6

2 PUTOPIS _____ 7

2.1 JUGOSLOVENSKI PUTOPISI O AFRICI _____ 9

3 RASTKO PETROVIĆ _____ 11

3.1 KRITIKA PETROVIĆEVOG PRISTUPA *AFRICI* _____ 14

4 OSKAR DAVIČO _____ 16

5 VREME PUTOPISNIH PUTOVANJA – 1928. I 1961. GODINE _____ 18

6 AFRIKA PRE KOLONIJALIZMA _____ 20

7 KOLONIJALIZAM I POSTKOLONIJALIZAM _____ 22

7.1 RAZDOBLJE IZMEĐU 1928. i 1961. I DEKOLONIZACIJA _____ 23

7.2 ISKUSTVO BRITANSKOG I FRANCUSKOG KOLONIJALIZMA U ZAPADNOJ AFRICI _____ 27

7.3 BRITANSKE I FRANCUSKE KOLONIJE U ZAPADNOJ AFRICI _____ 30

7.4 DAKAR (SENEGAL) _____ 33

7.5 AKRA (GANA) _____ 34

7.6 PLEMENSKI KRALJEVI _____ 34

7.7 PLEMENA ZAPADNE AFRIKE _____ 36

7.8 NAZIVI U PUTOPISIMA ZA CRNCE I BELCE _____ 38

7.9 KAKO SU KNJIGE O AFRICI UTICALE NA PUTOPISCE _____ 40

7.10 ISKUSTVO EVROPLJANA U AFRICI _____ 42

7.11 ISKUSTVO AFRIKANACA U EVROPI _____ 43

7.12 ODNOS IZMEĐU BELACA I CRNACA _____ 44

7.13 GUBAVOST _____ 50

7.14 ALBINIZAM _____ 51

7.15 RAZMIŠLJANJE U CRNACA _____ 51

7.16 UMETNOST, IGRE I MASKE _____ 55

8 PITANJE JEZIKA _____ 57

9 MAPA AFRIKE U PETROVIĆEVOM PUTOPISU _____ 62

10 ZAKLJUČAK _____ 63

10.1 RELEVANTNOST OBA PUTOPISA U 21. VEKU _____ 65

11 SKLEP _____ 67

12 IZVORI I LITERATURA _____ 70

12.1 IZVORI _____ 70

12.2 LITERATURA _____ 70

1 UVOD

U diplomskom radu upoređujem slike o Zapadnoj Africi koje su putopisci Rastko Petrović i Oskar Davičo stvarali u očima čitalaca u dvadesetom veku. Usredsredila sam se na zajedničke teme kojima se pisci bave. Petrovićev putopis *Afrika* objavljen je 1930. godine, a Davičov *Crno na belo* 1962. Očekivala sam da će razlika u vremenu njihovog putovanja uticati na njihovu perspektivu u vezi sa temama kojima se bave i kako ih predstavljaju. Pre nego što su u upotrebu došli radio i televizija, čitanje novinskih članaka i knjiga bio je jedini način da se dozna nešto o svetu osim ličnim putovanjem. Moj interes za kolonijalizam i postkolonijalizam te postkolonijalnu književnost doveo me do misli da u Jugoslaviji verovatno nije bilo mnogo prilika za upoznavanje s kolonijalnim stanjem u stranim zemljama sveta jer ona nije imala kolonizatorsku prošlost. Afrika, kao kontinent koji nam je blizak i koji je bio subjekt kolonizacije, čini mi se zanimljivim prostorom o kojem su retki jugoslovenski pisci mogli preneti informacije na domaći teren. Zanimalo me kakvu su ideju ponudili zainteresovanim čitaocima i da li su u pisanju uz poneki antropološki komentar sačuvali evropocentričnu perspektivu koja je bila tipična za ono vreme ili su pokušali razumeti afričko društvo kao domaćini, a ne stranci.

Putopis je kanal kojim pisci prenose svoja iskustva i misli pa mi se kao književni žanr koji uključuje komentare iz neknjiževnog prostora, kao npr. s područja geografije, antropologije i istorije čini interesantnijim za istraživanje od čisto fikcijskog književnog dela, kao na primer roman Duleta Nedeljkovića *Afrika* (2009), koji je pisan kao putopis, ali je izmišljena priča koja ne temelji na ličnom iskustvu autora. Za razliku od Davičovog i Petrovićevog putopisa Nedeljkovićev kratki roman *Afrika* skoro je potpuna fikcija. Na nekoliko mesta spominju se istiniti događaji iz afričke prošlosti koje je autor ukomponovao u svoju priču kao relevantne za fabulu. Stil pisanja se uveliko razlikuje od ostala dva putopisa, na primer u jeziku i karakterizaciji likova. U radu me zanima kako su se putopisci bavili stereotipima i predrasudama o Africi. Za istraživanje istinitosti nekih podataka u oba putopisa koristila sam internet i akademske članke na temu kolonijalizma, postkolonijalizma i putopisa kao književnog žanra.

2 PUTOPIS

Milivoj Solar u *Teoriji književnosti* i Dragiša Živković u *Teoriji književnosti sa teorijom pismenosti* uvrštavaju putopis u književno-naučne vrste proznih radova, koji uključuje opise prirode, naselja, istorije i ljudi te njihov način života. Pisac opisuje događaje koji su mu se desili i kojima je svedočio te izlaže i objašnjava lična razmišljanja. Putopisi mogu biti geografski, etnografski, kulturno-istorijski itd., ali najčešće putopisac ima interes za sve strane života pa se svima pomalo posvećuje. „Ukoliko su njegovi opisi slikovitiji, njegova interesovanja za ljude humanija, njegov stil emocionalniji i subjektivniji, utoliko se njegov putopis više približava književnom delu.“[1] Putopis u srpskom jezičnom i kulturnom prostoru započinje put *Pismima iz Švajcarske* Ljubomira Nenadovića. On se njihovom objavom 1852. godine smatra početnikom putopisa. Još raniji početnici putopisne književnosti bili su Dositej Obradović sa autobiografijom i putopisom *Život i priključenija*, te Joakim Vujić i Đorđe Magarašević. Drugi poznati putopisac u 19. veku bio je Simo Matavulj. U prvoj polovini 20. veka najpoznatiji od srpskih putopisaca bili su Isidora Sekulić, Stanislav Vinaver, Rade Drainac, Miloš Crnjanski, Jovan Dučić, Ivo Andrić, Grigorije Božović i Rastko Petrović. Srbija nije zaostajala za razvijenijim evropskim zemljama po štampanju knjiga putopisnog žanra. Srpski autori su najviše pisali o zemljama zapadne Evrope, pogotovo o Italiji. Mnogo se pisalo o Francuskoj, Engleskoj, Španiji i Nemačkoj, a manje o Skandinaviji te zemljama srednje i istočne Evrope.[2] Jelena Dimitrijević napisala je jedan od retkih putopisa iz Amerike, a o Latinskoj Americi, Australiji i Novom Zelandu ne zna se ni za jedan putopis.[3] Geca Kon i Srpska književna zadruga bili su najveći izdavači u ono vreme koji su uz ostale žanrove objavljivali i putopise. Razvoj turizma i nova saznanja o svetu podsticali su interes za čitanje putopisa, dovodeći time novine kao *Politika*, *Pravda* i *Vreme* do objavljivanja stalnih putopisnih rubrika.[4]

U prošlosti kad još nije bilo masovnih medija putopis je predstavljao sredstvo komunikacije koje je kasnije preuzela televizija ili, bolje rečeno, postavila mu se uz rame. Radio Beograd osnovan je 1929. godine, godinu pre objave Petrovićeve *Afrike*, a Beograđani su se prvi put susreli sa televizijom 1938. godine.[5]

[1] Dragiša Živković, Teorija književnosti sa teorijom pismenosti, Beograd, 1963, str. 225.
[2] Budimir Novović, Srpski putopisci gledali su u Evropu, Politika, 3. 1. 2016.
[3] Isto.
[4] Isto.
[5] Televizija, Wikipedija, dostup 23. 7. 2016. https://sh.wikipedia.org/wiki/Televizija#Televizija_u_Srbiji.

Prema rečima Vladimira Gvozdena[6] putopis je u prošlosti bio smatran kao manje vredan podžanr u književnom proučavanju i kao takav nije zasluživao ozbiljnije proučavanje osim kao dodatak biografije pisca ili kao dokument o kulturi. U *Teoriji književnosti* Dragiša Živković kaže da pisac u putopisu objektivno i verno iznosi ono što je stvarno video i doživeo i ne izmišlja pojave i događaje. Ne daje izmišljenu sliku života nego opisuje stvarni život, kakav se prikazao pred njim.[7]

Dvadeseti vek poznat je kao zlatno doba putopisne proze u srpskoj književnosti, a naročito u periodu između oba svetska rata. Prema Vladimiru Gvozdenu putopis spada u oblast nefikcionalne pripovedne proze. Putopisci insistiraju na tome da im se veruje zato što su oni bili na mestu o kome pišu, a čitaoci nisu. Za nastanak putopisa putovanje je neophodno, a verodostojnost je njegovo žanrovsko ishodište, ne njegov rezultat.[8] Putopis je bitan žanr kad se piše o „Drugom" i ima bitnu funkciju u razumevanju kulturnog identiteta. Tokom vremena nauka o književnosti u zapadnoj Evropi promenila je tačku gledišta na putopisnu literaturu jer se pokazalo očitim da pisanja o putovanjima iznose problemsko gledanje na prostor i vreme.[9] Putopis ističe promenljive osobine oblika stvarnosti u toku vremena i sa sobom nosi iskustvo Drugosti te solidificira i dovodi u pitanje lični identitet.[10]

Milivoj Solar u *Teoriji književnosti* kaže da putopis može biti naprosto doprinos geografiji ili etnografiji, ali on predstavlja takođe „osobitu književnu vrstu u kojoj je putovanje i opis proputovanih predjela ili zemalja povod za šire umjetničko oblikovanje zapažanja, dojmova i razmišljanja o svemu onom što putopisca zaokuplja tokom putovanja. Nerijetko se tako putopis približava eseju ili pak romanu u kojem je fabula organizirana kao slijed događaja koji se zbivaju nekom liku, ili skupini likova, tokom putovanja."[11] Solar za putopis kaže da se nalazi na razmeđu umetničke proze i nauke.[12] Putopisi se mogu čitati kao sećanje na ono šta

[6] Vladimir Gvozden, Kako čitati putopis. U: BIF, 3. 5. 2014.
[7] Dragiša Živković, Teorija književnosti sa teorijom pismenosti, 1963, str. 221.
[8] Vladimir Gvozden, Kako čitati putopis. U: BIF, 3. 5. 2014.
[9] Isto.
[10] Isto.
[11] Milivoj Solar, Teorija književnosti, 1976, str. 175.
[12] U *Teoriji književnosti* Milivoj Solar tvrdi da se neke prozne vrste „približavaju [...] znanosti, ujedinjujući načela znanstvenog izlaganja s umjetničkim oblikovanjem, dok druge vrste možemo relativno lako odijeliti od znanstvenih rasprava. Stoga bismo na jednu stranu u takvoj podjeli mogli staviti vrste koje pripadaju pravoj umjetničkoj prozi – to su fabularne vrste, prije svega novela i roman – a na drugu stranu one vrste koje na određeni način stoje na razmeđu između umjetničke proze i znanosti, kakve su npr. esej, putopis ili memoari." (Solar 1976: 159–160).

smo bili u prošlosti i kako smo gledali na druge.[13] Putopisci u svojim tekstovima iskazuju zapažanja drugih koja već postoje, i sami ih učvršćuju, a ponekad čak i osporavaju određene tačke gledišta.

Nemanja Radonjić u radu *From Kragujevac to Kilimanjaro*[14] kaže da mogu putopisi biti od koristi kao arhivska građa te da se mnogo čitaju. Ivo Andrić je rekao da se putopisi nisu pisali na široko u Jugoslaviji, ali su uvek bili zanimljivi za opštu publiku.[15] Oni navodno dokumentiraju svet, ali ga u stvari organizuju u mnoštvo diskursa. Putopisi mapiraju „globalnu maštu" i uređuju svet u „tekstualne zone", više ideološke i mitske nego geografske.[16] Radonjić kaže da su putopisi o Jugoslaviji i Balkanu već dugo objekt analize, ali postoji mnogo manji broj dela koja imaju vezu sa slikom sveta u jugoslovenskim putopisima i koja nam daju uvid u specifičnosti jugoslovenskog pogleda na svet.[17] Prema njemu je Afrika verovatno najlošije predstavljeni kontinent.[18] Bila je predmet generalizacija, pojednostavljivanja istorije i preistorije, stereotipiziranja od antičkih do današnjih vremena. Putopisi su bili vrlo bitni za mapiranje Afrike od najranijih vremena arapskih kartografa do kraja devetnaestog veka. U isto vreme, putopisi su bili izraz i proizvođač novih stereotipa.[19] Vladimir Gvozden kaže da je putopiščev odnos prema realnosti specifičan i „on se temelji na određenim tipovima selekcije i kombinacije. Putopisac odabira one događaje i iskustva koja najbolje odgovaraju njegovom shvatanju susreta sa stvarnošću drugih naroda i kultura, ne pridaje istu važnost svim detaljima i iskustvima."[20]

2.1 JUGOSLOVENSKI PUTOPISI O AFRICI

Mada se rad bavi dvama srpskim putopisima u dvadesetom veku, oni su bili objavljeni za vreme zajedničke države Jugoslavije u kojoj su do njih mogli isto jednostavno kao državljani Srbije dostupati i državljani ostalih jugoslovenskih republika na koje su knjige takođe imale uticaj. Zato se u radu uz srpski referira na ceo jugoslovenski kulturni prostor.

[13] Vladimir Gvozden, Kako čitati putopis. U: BIF, 3. 5. 2014.
[14] Nemanja Radonjić, „From Kragujevac to Kilimanjaro": Imagining and re-imagining Africa in Yugoslav travelogues. Leipzig, 13–14 November 2015. Phd candidate. University of Belgrade. Str. 4.
[15] Isto.
[16] Isto.
[17] Isto.
[18] Isto. Str. 6.
[19] Isto. Str. 6–7.
[20] Vladimir Gvozden, Kako čitati putopis. U: BIF, 3. 5. 2014.

Prva konferencija pokreta nesvrstanih održala se u Beogradu od 1. do 6. septembra 1961. godine. Učesnici su bile i neke afričke zemlje – Etiopija, Gana, Gvineja, Kongo, Mali, Somalija, Sudan, Tunis, Ujedinjena Arapska Republika (koja se sastojala od današnjih Sirije i Egipta). Radonjić piše da je putopisanje jugoslovenskih putopisaca o Africi dobilo zamah u drugoj polovini 20. veka. U pedesetim i šezdesetim godinama dvadesetog veka jugoslovenski su putopisci najviše posećivali istočnu i severnu Afriku. Ova područja bila su prostor kolonijalne i antikolonijalne borbe. Posle 1960. putopisci su prolazili oslobođenim zemljama zapadne i jugoistočne Afrike. Šezdesete su u glavnom bile najplodnije vreme afričkog putopisa u Jugoslaviji. Jako se osetio afro-optimizam, presuda da Afriku čeka svetla budućnost koju će kreirati Afrikanci. U Jugoslaviji je bilo nekih predrasuda o Afrikancima i u nekim delovima zemlje bilo je problema sa crnim studentima iz Afrike. Jugoslovenski su putopisci tvrdili da je rasizam geografski i vremenski udaljen. Putopisa o Africi se pisalo sve manje posle 1965. godine, verovatno zbog usporene dekolonizacije, državnih udara i događaja koji su zbunili rukovodstvo Jugoslavije.

Sledeći naslovi su neki od putopisnih zapisa Jugoslovena o Africi u 20. veku:
Od Zanzibara do Mjesečevih planina (1957) – Zdenko Štambuk, *Crne suze Konga* (1961) – Nikola Vitorović, *Koraci po vatri* (1956) – Živko Milić, *Džambo, Afriko!*(1976) – Bogdan Šekler, *Afrika* (1964) – Zdravko Pečar, *Alžir* (1959) – Zdravko Pečar, *Utisci s puta kroz Afriku* (1954) – Vaso Gajić, *Kilimandžaro: zemlja drhti:100 dana u Tanganjiki, Keniji, Ugandi i Zanzibaru* (1962) – Žika Bogdanović, *Crni Sizif* (1985) – Dušan Miklja itd.

3 RASTKO PETROVIĆ

Rođen je 1898. u Beogradu, a preminuo je 1949. u Vašingtonu. Gimnazijsko školovanje je prekinuo u sledu Balkanskih ratova te 1915. s fronta prešao Albaniju i u Francuskoj završio srednju školu. U Parizu je studirao pravo, književnost te istoriju umetnosti. Tamo je upoznao avangardne umetnike i književnike. Staniša Veličković piše da je bio „upućen u pitanja književnosti i slikarstva. Zanimao se za naivnu umetnost, posebno afričku. Pisao je eseje o slikarstvu, crtao, skupljao umetničke predmete.“[21] Veličković dodaje da je Petrović počeo književno stvaranje „kao jedan od najagilnijih i najistaknutijih predstavnika avangarde, koji se zalaže za moderni izraz, novu formu i neobičnu sadržinu, prožimanje žanrova, odbacivanje klasičnih čistih žanrova, mešanje stilova“.[22] Ovo ukazuje na zanimljiv način kojim je pisana *Afrika*. Putopis kao književni žanr na granici prozne umetnosti i nauke stvarno uključuje mešanje stilova pisanja, od sasvim lirskih iskaza ličnih osećanja i opisa okoline bogatim bojama i emocijama, do komentara mišljenja antropologa, pokušaja objektivnog sagledavanja afričkog kulturnog prostora i potpuno objektivnih primedbi o događajima. Putopis *Afrika* je u uporedbi sa Davičovim *Crno na belo* mnogo bogatiji opisima Petrovićevih doživljaja Afrike, njegovim opisivanjima pejzaža i tela Afrikanaca kao da slika rečima.

Afrika je bila jedna od glavnih otkrića evropske likovne i poetske avangarde u međuratnom razdoblju dvadesetog veka.[23] U Parizu, u gradu kojim se kretao Petrović, negrofilska literatura i umetnost bile su vrlo popularne u dvadesetim i tridesetim godinama. Mali broj pisaca imao je iskustvo Afrike iz prve ruke, mada se o njoj mnogo pisalo. Rastko se upoznao s crnačkim kulturama početkom dvadesetih, obilaženjem klubova sa džezom i tam-tamom u Parizu. Prijateljevao je sa Supoom (Philipe Soupault), francuskim piscem, pesnikom, kritičarom i političkim aktivistom, i o njegovoj prozi objavio prikaz u *Srpskom književnom glasniku*. Supo je napisao roman *Crnac* (*Le Nègre*, 1927) koji je zajedno sa Židovim (André Gide) romanom *Put u Kongo* (*Voyage au Congo*, 1927), u kojem se kritikuje francuska kolonijalna vlast, uticao na Petrovićevu želju po otkrivanju crnog kontinenta.

[21] Staniša Veličković, Interpretacije III, dostup 2. 9. 2016. http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=262.0.
[22] Isto.
[23] Pavle Milenković: Etnološki romantizam Rastka Petrovića. SOCIOLOGIJA, Vol. LII (2010), N° 1, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, 2010, str. 60.

Petrović u svom putopisu kaže zašto posetiti Afriku: „Toliko je priroda čoveka i rasa čudna i tajanstvena. I, ako ni za šta drugo, treba poći u Afriku da bi se razumelo mnogo šta u evoluciji ljudskog duha.“ (Petrović 1955: 214).

Pavle Milenković piše da se Petrović zanimao za slovensku i srpsku narodnu tradiciju, književnost, narodne umotvorine i običaje čemu je kasnije preko druženja u pariskim klubovima dodao negrofilstvo:

„Petrovićevo negrofilstvo ipak nije stvar mode, kojoj je tadašnja, pre svega nadrealistička intelektualna aristokratija podlegla, diveći se afričkim fetišima, izolovanim od svoje svrhe i funkcije, i čineći od njih, u naknadnoj simboličkoj reinterpretaciji, *objet surréaliste*. Već rezultat lične intelektualne evolucije i sazrevanja, u kretanju od slovenskih mitova o kojima je maštao, preko Afrike koju je pohodio i beležio slovom i fotografijom, do američkog već tada artefaktualnog melting pota, o kojem je napravio filmske zapise. Sa skrivenim, ali dovoljno razvijenim sociološkim nervom on je, sličan dirkemovcima i funkcionalistima u njihovoj potrazi za najstarijim oblicima društvene integracije, pošao za najstarijim istorijskim oblicima umetničke manifestacije.“[24]

Putopisno delo *Afrika* bilo je objavljeno 1930. godine kod veoma poznatog beogradskog izdavača, Gece Kona. Zato jer je delo bilo tako neobično i sasvim drugačije od svega što se pisalo u ono vreme, čak je i sam Geca Kon Slobodanu Jovanoviću, Petrovićevom prijatelju te književniku i političaru, izrazio sumnju da je Petrovićevo iskustvo Afrike istinito. Prema fotografijama koje je Petrović snimio na putu, lako se može ova pretpostavka opovrgnuti. Neke fotografije se nalaze u Milenkovićevom članku *Etnološki romantizam Rastka Petrovića*.

Rastko Petrović u nosiljci

Petrović je svoje iskustvo u nosiljci u putopisu i zapisao:

[24] Pavle Milenković: Etnološki romantizam Rastka Petrovića. SOCIOLOGIJA, Vol. LII (2010), N° 1, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, 2010, str. 60.

Nosiljka (istakla T. B.) je najgrublja mreža obešena o vitko stablo čije krajeve crnci pridržavaju glavama. Jedan napred i jedan pozadi, pravi, pomerajući se celim telom ali ne i glavama i vratovima, trudeći se da održe ravnotežu. Oni se zaduvavaju; drvo sklizava sa njihovih temena, i njihov napor u prvi mah izgleda ogroman. Pomalo osećam grižu savesti što težim na temenima tih bednika, iako mi kažu da se sâm ne smem zamarati ako ne želim tropsku groznicu, da su oni dobrovoljno tu i da to najzad i nije za njih suviše veliki napor. (Petrović 1955: 135).

Trebalo je dosta vremena dok se skupi četrnaest „portera" za stvari i **nosiljke** (istakla T. B.). (Petrović 1955: 135).

Zatim ostale sluge i bojevi[25] sa svojim zavežljajima, kuvari, tumači, pazeći da se niko ne odvoji, ne nestane i ne zagubi, i **onda N. i ja u nosiljkama** (istakla T.B.). (Petrović 1955: 135).

Dok je putovao Petrović nije lično nosio svoju opremu. Nosili su mu je bojevi, porteri, nosači. Čak su i samog Petrovića neko vreme nosili u nosiljci u kojoj je i fotografisan.
Davičo nije bio nošen u nosiljci i nije je ni spominjao. On je putovao gradovima, pešačio cestama i trotoarima, vozio se taksijem, kamionom i leteo avionom. Putovao je sasvim drukčije nego Petrović.

Petrović je na svom putovanju za razliku od Daviča skupljao dokumentarni materijal svog putovanja u obliku fotografija i crteža.

„Zalud je **moj aparat** (istakla T. B.) spreman da snimi majmuna koji pada pogođen. Ništa!" (Petrović 1955: 93).

„Dok se čekaju igračice **crtam jedan brz kroki** (istakla T. B.) ovih umetnika što sviraju sa pravom frenezijom jedan ludi ritam u kome uopšte nema melodije." (Petrović 1955: 129).

[25] Petrovića je neko vreme na putu pratio boj Samba.

Grupa žena, Muzej Nadežde i Rastka Petrovića, Beograd

3.1 KRITIKA PETROVIĆEVOG PRISTUPA *AFRICI*

Kristina Stevanović u doktorskoj disertaciji *Konstrukcija identiteta u književnom delu Rastka Petrovića* tvrdi da je Petrovićev „svojevrsni impresionizam u tvorbi narativne strukture putopisa izazivao polemike u tadašnjem čitalačkom krugu. Neki su kritičari zamerili piscu da je izneverio osnovne konvencije žanra u smislu verodostojnosti koja legitimiše putopisca kao nekog ko je bio na mestu na kom čitaoci nisu bili.“ (Stevanović 2014: 88).

„Sumnjalo se, naime, da Rastko u Africi nije ni bio, te da je ovo, još jedan u nizu Rastkovih egzibicionističkih poduhvata. S druge strane, Pešić Rastku zamera nedostatak interesovanja za „stvarni“ život Afrike, osobito nedostatak kritičke svesti kada su u pitanju nehumani uslovi života kolonizovanih Afrikanaca. Preciznije, Pešić u Rastkovom putopisu uočava prisustvo evropocentrične perspektive te, zaključuje da je i sam Rastko Petrović, zapravo žrtva duhovne kolonijalizacije od strane te iste, zapadne (francuske) kulture u čije ime govori i čiju moć legitimiše i proizvodi [...].“ (Stevanović 2014: 88).

Jovan Deretić u *Kratkoj istoriji srpske književnosti* kaže da je *Afrika* možda najznačajnija knjiga koju je Rastko Petrović napisao i njome doneo „oživotvorenje davnašnjeg pesnikova sna o paganskom raju.“ Deretićevim rečima, knjiga ima umetnički, dokumentarni i naučni karakter i u njoj se nalaze poetski opisi, lirska raspoloženja, prizori iz života belaca i domorodaca, oduševljenje lepotom naga crnačkog tela te zanimljiva saopštenja o crnačkoj umetnosti, muzici, igri i običajima.[26]

[26] Jovan Deretić: Kratka istorija srpske književnosti, 1987, str. 247.

Petrović piše o životu crnaca koje spominje, o putovanju kroz šumu i savanu, o groznoj vrućini u kojoj ne može disati, postojanoj žeđi, cenjkanju za masku plemena Baule, opisuje mirise i kulinariku, igre tam-tam, kolibe i sela, govori o ljudožderstvu i gubavosti te ponekad spominje kolonijalizam i odnose između plemena i evropskih kolonijalaca te sopstvena osećanja na putu i iskustva upoznavanja s Evropljanima i crncima. Pred sam kraj putovanja Petrović poseti zatvorske ćelije nekog hrama u Dakaru te se od tamo brodom vraća u Marselje. Suština Afrike je konstantno izlaganje „Drugog“ i „Drugosti“.

4 OSKAR DAVIČO

Rođen je 18. januara 1909. u Šapcu, a preminuo je 30. septembra 1989. u Beogradu. Davičo je bio jugoslovenski i srpski književnik i pesnik nadrealizma. 1926. na Sorboni u Parizu počeo je studirati romanistiku. U Parizu je boravio dve godine i studija nije završio, ali je u to vreme, kako kaže Milica Nikolić, radio kao:

"kelner, nosač, sparing-partner u bokserskoj školi, kao šuster, zabavljač mladih, ali i vremešnih dama, jer mu je otac dao novac samo za dva meseca kursa francuskog jezika. Tamo je išao na mitinge Komunističke partije Francuske, ali ispite nije prijavljivao. Boravak u Parizu bio je prilika da usavrši francuski jezik, ali i bude u gradu važnih zbivanja koji će uticati i na njegove literarne puteve, izbore i shvatanja".[27]

Posle se vratio u Beograd i diplomirao na Filozofskom fakultetu 1930. godine iz francuskog jezika i književnosti.

Putopis *Crno na belo* objavljen je 1962. godine u Beogradu.

Informacija o putopisu *Crno na belo* u uporedbi s materijalom o Petrovićevoj *Africi* je neuporedivo malo. Zanimljiva je činjenica da je Davičov putopis novijeg datuma, ali ipak se čini da se o njemu ne raspravlja toliko koliko o *Africi*. Sledstveno nisam imala priliku naći kritike putopisa koje bi napisali pisci ili književni kritičari, ali se na internetu mogu naći forumi i rasprave čitalaca o njihovom iskustvu čitanja Davičovih dela pa među njima i komentari i utisci o putopisu *Crno na belo*. Isto vredi i za sajtove sa raspravama i komentarima čitalaca o Petrovićevom književnom radu i *Africi*.

Petrovićev putopis obiluje opisima Zapadne Afrike uz upoređivanje s jugoslovenskim prostorom i referiranjem na zapadnoevropsku kulturu i umetnost. Tako je čitaocima veoma zorno prikazao šta je hteo i omogućio im da stvore vizuelno veoma tačnu sliku predmeta njegovih opisa. Kod Daviča takvog pristupa nema, izuzev nekoliko rečenica. U *Africi* nailazimo na imena umetnika poput Rembranta (Rembrandt Harmenszoon van Rijn), Donatela (Donatello), Montičelija (Adolphe Monticelli), Sezana (Paul Cézanne), Sinjorelija (Luca Signorelli), Delakroa (Eugène Delacroix) i Tintoreta (Jacopo Robusti Tintoretto), te pisaca kao što su Prust (Marcel Proust), Fonten (Jean de La Fontaine), Stivenson (Robert

[27] Milica Nikolić, Oskar Davičo, Srbija protiv smrtne kazne, 2008, dostup 30. 8. 2016. http://www.smrtnakazna.rs/sr-latn-rs/teme/smrtnakaznauknjiževnosti/oskardavičo.aspx.

Louis Balfour Stevenson), Bodler (Charles Pierre Baudelaire), Meterlink (Maurice Maeterlinck), Konrad (Joseph Conrad) itd. U oba putopisa nalazi se i nekoliko imena iz domaćeg jugoslovenskog kulturnog prostora. Petrović na primer spominje Radojka Jovanovića (poznatog po umetničkom imenu Rade Drainac), Jovana Steriju Popovića, prijatelja Aleksandra Deroka, a Davičo jedno od poglavlja u kojem piše o afričkom pevaču epova Đakateu naziva „Ne, nije se zvao Filip Višnjić, a ipak...“, spominje i kneginjicu Kseniju, Vuka Brankovića, Vuka Karadžića itd.

5 VREME PUTOPISNIH PUTOVANJA – 1928. I 1961. GODINE

Rastko Petrović posetio je Afriku za trajanje dva meseca, od decembra 1928. do kraja januara 1929. godine. Na put je krenuo brodom 8. decembra iz Marselja te u Dakar, glavni grad Senegala, na obalu Zapadne Afrike stigao 17. decembra 1928.
Oskar Davičo posećuje isti deo Afrike 32 godine posle Petrovića, januara 1961. i tamo ostaje takođe dva meseca. On je u Zapadnu Afriku došao avionom iz Beograda.

Istinitost putopisnih svedočenja raste u upravnoj srazmeri s povećanjem komfora i svakomesečnim ubrzanjem putovanja. Današnji turista, kog za vreme letenja nadzvučnom brzinom lepuškaste i nerobustne stjuardese služe šampanjcem i piletinom, šparglama i kriškom ananasa, ne liči na nekadašnjeg lovca na ljude i dijamante, slonovaču i zlato. *Meni* oznojenog ali nadbogatog *porto daneđo* pod tropskim šlemom bio je svakako siromašniji. Njega su sem toga satirale troletne groznice i ko zna kakve sve ne boletice. (Davičo 1962: 183).

Pitanju istinitosti izjava u putopisima posvećuje se Davičo u prethodnom iskazu u kojem takođe upoređuje iskustvo putovanja u Afriku u prošlosti i u šezdesetim godinama, gde poslednje temelji na sopstvenom iskustvu i stereotipnoj predodžbi Evropljana koji putuje u Afriku. U sledećem pasusu govori o pisanju putopisa. Tokom putovanja pravio je beleške, kao i Petrović, i obojica su svoje putopise završili i obradili tek nakon putovanja. Davičo je hteo da putopisom prikaže realnost političke i društvene situacije u Zapadnoj Africi onog vremena, a najbitnije od toga bilo je posvetiti se temama koje su se odnosile na promene nabolje u budućnosti, kad će afričke zemlje biti neovisne od kolonijalnih gospodara te voditi svoju vrstu socijalističke politike u bratskoj saradnji sa Jugoslavijom i ostalim zemljama u pokretu nesvrstanih.

„Za dva meseca, koliko sam proveo u Zapadnoj Africi, i posle, za 37 dana koliko sam pisao ovu knjižicu, ja sam svu svoju pažnju usredsredio samo na ono u aktuelnosti tog kontinenta što mi se činilo bremenito budućnošću." (Davičo 1962: 8–9).

Petrović i Davičo obojica su tražili i očekivali različite stvari na svom putovanju. Na neki način Davičov putopis može se čitati kao dopuna Petrovićevom, jer u mnogočemu dodaje informacije i perspektive temama kojih se Petrović već dotakao, kao izazov istinitosti nekih njegovih iskaza. Takođe se čita i kao potpuno odvojen i samostalan putopis.

Kako su putopisi vezani jedan uz drugi vidi se već na početku Davičovog putopisa u izjavi u predgovoru gde se referira na Petrovićevu *Afriku* i njegov stil pisanja koji se razlikuje od Davičovog:

"Pre nego što sam krenuo, mnogi su mi savetovali da pročitam Afriku. Ali shvatićete – od onih sam koje putna groznica onesposobljuje za mnogo štošta. Među ostalim za čitanje. Po povratku, potražio sam preporučenu knjigu, otvorio je nasumce i pročitao: „Naslonjen na prozor kaze, posmatrao sam..." Produžio sam. Opis je briljantan: rumeno nebo, tropski oblaci, sunčev zalazak, izlazak. Ja ništa nisam doživeo tako inventivno sveže, srčano maštovito, pomalo tužno, pomalo očajno, jednom reči tako poetski lepo kako je to autor rekao. Istina, činjenica je da nijedna afrička kaza nema prozora." (Davičo 1962: 7).

Iz Davičove izjave saznajemo da Petrovićeva *Afrika* nije uticala na njegove predodžbe o Zapadnoj Africi i očekivanja zato jer je nije pročitao pre svog putovanja. Ne zna se da li postoji ijedan drugi srpski putopis o Zapadnoj Africi koji bi bio napisan između Petrovićevog i Davičovog putovanja. Putopisci su često čitali dela drugih putopisaca i etnologa, antropologa i zapise svih mogućih vrsta da su se tako što bolje mogli pripremiti na putovanje i saznati šta da od mesta svog cilja očekuju.

„Ne kažem to iz sitničavosti. Iako ih nemaju, prvi pomenuti putopis sačuvao je i posle četvrt veka vrlo mnogo dokumentarnih a ne samo književnih vrednosti. I ja sam zavoleo tu knjigu ne što se tako mnogo bavi pejzažima, nebom, običajima i opasnostima, nego što, određena njima, ipak, maksimalno darovito i plemenito, saopštava svoj suženi situacioni prostor. Književno večan." (Davičo 1962: 8).

6 AFRIKA PRE KOLONIJALIZMA

Stanka Radović u članku *Prostori postkolonijalne književnosti* rečima Isidore Sekulić sumira ubeđenost državljana velikih evropskih zemalja o sopstvenoj superiornosti i nerazumevanju i nepoštivanju neevropskih kultura:

O nipodaštavanju i suštinskom nerazumevanju za takozvane „male narode" od strane „velikih naroda" govori u jednom eseju još 1932. godine i Isidora Sekulić: „Veliki narodi obično počinju sa traženjem i merenjem tradicije kod malog naroda, i svršavaju s nenalaženjem onoga što traže. I objavljuju da je to narod bez tradicije, dakle sasvim primitivan narod. Ti veliki narodi zaboravljaju da se bez tradicije ne može biti nikakva individualnost, pa ni rasna; da je u toku života najmanjeg naroda, često jednog plemena, [...] *moralo* biti životnog plana, volje za radom i načelima, pripitomljavanja društva i shematizovanja egzistencija..."[28]

Suprotno opštem mišljenju Evrope dvadesetog veka da je Afrika kontinent bez istorije, tradicije i kulture, neki istraživači i pisci su došli do spoznaje da su Afrikanci pre dolaska Evropljana na njihov kontinent imali bogatu i raznoliku istoriju i kulturu. U Zapadnoj Africi su poznavali različite političke sisteme – kraljevstva, grad-države i druge vrste društvenih organizacija gde je svaka imala sopstven jezik i sopstvenu kulturu. Islam je igrao bitnu ulogu u društvu već pre 1500. godine u Severnoj Africi te u nekim predelima Istočne i Zapadne (u Maliju) Afrike. Carstvo koje se protezalo od današnjeg Malija do Sudana zvalo se Songaj od 7. do 16. veka i bilo je poznato po islamskom univerzitetu ili medresi Sankoré ustanovljenom u 14. veku u Timbuktuu. Tamo su se proučavala dela Aristotela, pravo, filosofija, dijalektika, gramatika, retorika i astronomija. Afrikanci Zapadne Afrike stolećima su trgovali s evropskim trgovcima u Severnoj Africi. Evropljani su se zainteresovali za nalazišta zlata na područjima velikih carstava Gane, Malija i Songaja. Prve istraživače Afrike na put tamo je potaklo traženje zlata. Prvi Evropljani koji su stigli na obale Zapadne Afrike bili su Portugalci u 15. veku. Zatim su došli Holanđani, Britanci, Francuzi i Skandinavci. Uglavnom ih je tamo doveo interes za zlato, slonovaču i začine. Time je započela kolonizacija Afrike.

U sledećem pasusu Davičo vodi razgovor sa Švajcarcem u hotelu o uticaju Evropljana i kolonizacije na Afrikance. Bitno je naglasiti relativnost koncepta kulturne superiornosti evropskog društva i napretka koji se pojavljuje u prvoj rečenici jer se toj temi Davičo tokom celog putopisa konstantno vraća i preispituje ga.

[28] Stanka Radović, Prostori postkolonijalne književnosti. U: MATICA, zima 2011. Str. 195.

- Prva znanja iz algebre i astronomije stigla su u Evropu iz Male Azije i Afrike.
- Pustimo prošlost na miru.
- To i hoću da kažem. Nisu je ostavili na miru. Ubili su je. S njom je ubijena i jedna civilizacija drukčija od naše, civilizacija o kojoj nije pravo reći ništa loše, jer ne znamo kako bi se razvijala da je kolonizacija nije satrla. Na osnovu onog što nam je o njoj danas poznato, valja jedino reći da je u mnogo čemu bila u svom vremenu naprednija od evropske, a da ni u čemu nije zaostajala za njom.
- **Zašto se i kako se onda nametnula Evropa? Čudom božijim?**
- **Nasiljem** (istakla T. B.). (Davičo 1962: 89).

Nasilje je usledilo dolasku belog čoveka sa svakojakim interesima u Afriku, što kratko opisuje Petrović:

Evropa, najezda **pustolova** koji traže avantura, **pesnika** koji idu za svojim snovima, **istraživača**, **trgovaca** koji idu za bogatstvom, **vojnika** za slavom i **promašenih života koji bi da se iskupe**. Najezda **misionara**, **oficira**, **lovaca**, trgovaca, **jevreja**, na zemlju iz čijih se šuma dizao dim sa ognja atropofaga i pod čijim se prvim slojem zemlje već nalazilo zlato, a u savani slonovača; gde se klalo hiljadu kraljeva, plemena, fantastičnih jezika i običaja (sve istakla T. B.). (Petrović 1955: 213).

7 KOLONIJALIZAM I POSTKOLONIJALIZAM

Nemanja Radonjić u radu *From Kragujevac to Kilimanjaro*[29] piše da osim u potrošačkom i kognitivnom smislu Jugoslavija nije bila deo kolonizacijskog sveta te da je bio njen kontakt s Afrikom relativno ograničen. Retki putnici više društvene klase, kao na primer Rastko Petrović, ostavili su putopise i časopisne članke. Izvanredna događanja, kao što su oba svetska rata, dovela su neke Jugoslovene u Afriku na neko vreme, ali to nije značajno uticalo na sliku koju su imali Jugosloveni o Africi.

Amela Lukač-Zoranić u članku *Postkolonijalna kritika u engleskoj književnosti* kaže da postkolonijalna kritika, „kao vrsta književno-kulturne kritike, u opštem smislu, predstavlja proučavanje međuodnosa i sučeljavanja evropskih naroda i društva koje su ti narodi kolonizovali u relativno moderno doba".[30] Ključnim delom koje je dovelo do postkolonijalnih izučavanja smatra se *Orijentalizam* (*Orientalism*) Edvarda Saida iz 1978. godine. Termin postkolonijalizam odnosi se na pred-kolonijalno, kolonijalno te posle-kolonijalno iskustvo.[31] Imperijalne sile Evrope kontrolisale su oko osamdeset i pet posto sveta pre prvog svetskog rata. Današnje zapadnoafričke države kao što su Nigerija i Senegal bile su deo kolonijalnog sistema, a njihovi gospodari bili su Englezi ili Francuzi. Ovo je bitna polazišna tačka za razumevanje situacije u kojoj su se nalazili Petrović i Davičo – Petrović još u veoma koloniziranom prostoru, a Davičo već na mestu koje se u velikoj meri oslobodilo ili oslobađalo kolonizacije. Lukač-Zoranić piše da je ono "što su postkolonijalni kritičari spremni da naglase […] činjenica da biti kolonizovan znači biti izbrisan iz istorije. To se upravo i dešava i sa kolonizovanom domorodačkom kulturom koja je u svojoj interakciji sa osvajačkom kulturom, bila primorana da bude uništena, izbrisana."[32] Teme kojima se Davičo u svom putopisu već posvećivao – jezik književnosti i relativitet gledišnih tačaka na kulturne pojave – kasnije su postale osnovom postkolonijalne kritike. „Kritičari postkolonijalne škole su odbacili kanone nadmoćnosti na kojima insistira Zapad i ukazali na njegovu kulturnu ograničenost, pri tom posebno kritikujući ograničenja u eurocentričnom viđenju drugih kultura, naročito nesposobnost ili nevoljnost Zapada da prihvati kulturne razlike."[33]

[29] Nemanja Radonjić, „From Kragujevac to Kilimanjaro": Imagining and re-imagining Africa in Yugoslav travelogues.
[30] Amela Lukač-Zoranić, Postkolonijalna kritika u engleskoj književnosti, Academic Thought, 07 / 2008, 49–57, Central and Eastern European Online Library str. 49.
[31] Isto.
[32] Isto. Str. 50.
[33] Isto. Str. 51.

Davičov putopis prvi put je objavljen 1962. godine, neko vreme pre nego što je započelo akademsko interesovanje za postkolonijalizam. Time se delo ističe kao relevantno za čitanje ne samo u bivšem jugoslovenskom prostoru, nego gde god se proučava uticaj kolonijalizma na zapadnoafričke kulture i književnosti. Razgovor o položaju afričkog pisca u putopisu *Crno na belo* aktuelan je još danas te može poslužiti kao dodatak postkolonijalnoj diskusiji o važnoj ulozi jezika sa političkim i društvenim implikacijama.[34]

Đakate, pevač kojemu je Davičo došao u posetu ovako govori o prošlosti plemena, pre nego što je započeo proces koloniziranja: „Između malih šeferija, kao i između velikih plemena, odvajkada su postojali sukobi. Za čoveka rat nije ništa novo. Ni novo nije bilo da se pobednici slave, a pobeđeni odvode u roblje.“ (Davičo 1962: 56).

U bliskoj vezi s kolonijalizmom u Africi jeste atlantska trgovina robljem te robovlasništvo. Zbog duge istorije odvođenja Afrikanaca u ropstvo iz Afrike, danas preovlađuje mišljenje u društvu da je robovlasništvo u glavnom zlodelo samo belog čoveka. Ali istina je da su i pre dolaska Evropljana u Afriku afrička plemena između sebe u ratovima uzimala robove. Dolaskom Evropljana u Afriku zavađenim afričkim plemenima ponudila se prilika da zarade trgovanjem robova koje su uzeli od drugih plemena. Često nisu beli ljudi sami odlazili i odvodili crnce kao robove, nego su ih otkupljivali od plemena. Neke robove su odvodili iz Zapadne Afrike preko Sahare u Severnu Afriku, sličnim putem kojim su prenosili zlato i so.

7.1 RAZDOBLJE IZMEĐU 1928. i 1961. I DEKOLONIZACIJA

Posle 1900. Francuska je bila drugi najveći kolonizator iza Ujedinjenog Kraljevstva. Francuska kolonizacija u Africi uglavnom nije bila delo francuske industrije, nego vojnika. Zbog toga je većina obalnih mesta bila prepuštena britanskim trgovcima, dok je francuska kolonizacijska vojska radije zauzimala široke prostore savane.

Negritudstvo je bio književni pokret započet u Parizu u 1930-im godinama. Omladina iz francuskih kolonija Kariba i Afrike koja je studirala u Parizu, u Latinskom kvartu, upotrebila je diskriminaciju i uvrede da sačini nešto novo čime se može ponositi. Dosadilo im je slušati kako u Africi nema kulture te kako ljudi iz Kariba nemaju pameti. Protestovali su protiv

[34] O tome više u poglavlju Pitanje jezika. Str. 57.

francuske kolonizacije i politike asimilacije. Vodeći lik negritudstva bio je Léopold Sédar Senghor koji je 1960. postao prvim predsednikom Senegala. Pokret je uzeo maha, imali su svog izdavača, knjižaru i časopis *Présence Africaine*. Časopis izlazi i danas. Davičo je imao priliku da se tim pokretom upozna za vreme svog boravka u Parizu, što je moglo značajno uticati na njegovo znanje o Africi i time i na njegovo iskustvo, mada u svom putopisu ne spominje negritudski pokret.

U Drugom svetskom ratu vojnici iz afričkih britanskih i francuskih kolonija borili su se na strani saveznika. Afrički vojnici, boreći se uz britanske ili francuske vojnike, to su radili primarno zbog odanosti plemenu i plemenskim poglavarima koji su ih terali da volontiraju, a ne zbog patriotske privrženosti Britaniji i Francuskoj. Tokom rata i kao njegova posledica, mnogo Afrikanaca došlo je u Evropu i mnogi je posle rata nisu napustili, nego su se tamo zaposlili. Isto se događalo i posle Prvog svetskog rata jer je velik broj vojnih veterana ostao blizak kolonijalnoj administraciji i radili su kao posrednici između kolonizatora i kolonizovanih. Učestvovanjem u ratovima, kolonizovani Afrikanci su se nadali mogućnosti postepenog povlačenja kolonizatora i osamostaljivanja posle rata.

Françafrique je još danas način vojničke povezanosti Francuske sa bivšim afričkim kolonijama od vremena njihove nezavisnosti. Prvi put se taj termin pojavio 1955. kad je predsednik Obale Slonovače Félix Houphouët-Boigny podržao održavanje bliske veze afričkih kolonija s Francuskom uz francusku podršku njihovog osamostaljivanja.

Drugi svetski rat koji se dogodio između vremena pisanja prvog i drugog putopisa značajno je promenio izgled Zapadne Afrike i Afrike općenito. Posle rata neke kolonije su se osamostalile a neke su bile u tom procesu koji je usledio nakon završetka rata duže vremena, čak do 1961. To je jedan od razloga zašto je Davičov putopis veoma politički angažovan. Naravno, taj je način pisanja mogao da izabere i Petrović, ali u njegovom se putopisu razgovor o politici retko nalazi, jer se on usredsređuje na društvenu strukturu afričkih plemena i ne bavi se tematikom političko-socijalno-ekonomske situacije u Africi krajem dvadesetih godina dvadesetog veka. Što je usledilo posle Drugog svetskog rata, bila je neka sasvim nova situacija u kojoj su se našla afrička društva. Kolonizatori su ili već otišli ili su odlazili, ljudi su se morali snaći u novim okolnostima, srediti politiku, događali su se pokušaji nasilnog preuzimanja vlasti, ilegalnog naoružavanja i izvršavanja državnih udara, korupcije je bilo svuda. A što se tiče samog političkog uređenja, neke od novonastalih i novonastajućih

zapadnoafričkih zemalja bile su deo pokreta nesvrstanih i delimično pokušale pratiti jugoslovenski model socijalizma, tražeći svoj vlastiti oblik socijalističko uređenog društva. Saradnja s ostalim socijalističkim i komunističkim zemljama sveta bila im je u interesu, u razdoblju Hladnog rata. Davičo je hteo Afriku predstaviti kao prostor političke obnove, a Petrović se fokusirao na traženje onih „primitivnih" neiskvarenih kultura gde francuski jezik i jezici kolonizatora još nisu imali priliku „iskvariti" Afrikance i njihove kulture. Nije baš imao sreće s njihovim pronalaženjem jer su u vreme njegovog putovanja po selima i plemenima one već bile promenjene i prilagođene promenama koje su kolonizatori uneli.

Adrijan Marino u delu *Poetika avangarde* posvećuje pasus opredeljenju pojma primitivnosti u avangardnoj književnosti kojoj su pripadala oba putopisca. Pogotovo Petrović je shvaćao i predstavljao primitivizam u *Africi* u tom duhu.

„Odnosi avangarde prema 'primitivnom' duhu dobro su poznati u likovnoj umetnosti, ali zahtevaju podrobnija objašnjenja sa stanovišta književnosti. Mehanizam je svuda isti: povratak izvorima duhovnog i stvaralačkog života, ponovno uspostavljanje izvornih kontakata sa stvarnošću i sa životom, shvatanje da su deca i omladina preteče senzibiliteta i maštovitosti. I, prema tome: ponovno otkrivanje punoće prvobitnog jezika, obnavljanje umetnosti putem svežine necivilizovanog viđenja, odbacivanje kulture, bekstvo u egzotiku i povratak pređašnjem, neiskvarenom stanju društvenog razvoja. Sve avangarde pripovedaju primitivizam, snažno ističući svoju bliskost sa divljacima." (Marino 1998: 162).

Davičova izjava u predgovoru pokazuje koliko mu se činilo bitno da Evropa posveti pažnju političkom napretku i razvoju nezavisnih afričkih zemalja, umesto da se još uvek posvećuje uglavnom afričkoj umetnosti i snažnoj kulturnoj raznolikosti kojoj se na primer posvećivao i Petrović.

Tek je 15 godina prošlo od časa kad je na tle Afrike stigla politika i kad se dotle jedna vanistorijska svest stala da prepoznaje u prošlosti, u savremenosti sveta i u nadama, budućnosti. U takvom času mislim da je nužno da plave, sive, zelene, smeđe i crne oči belih posmatrača Afrike, privremeno bar ako ne konačno, okrenu leđa veličanstvenom folkloru, egzotici i ostalim različitostima što su ih dotle zanimale. (Davičo 1962: 8).

U predgovoru Davičo dalje piše kakva mu je bila namera s putopisom, nešto što Petrović nije napravio, ali jeste komentarisao na kakav način pristupa pisanju Afrike.

Ako je **ova knjižica sva okrenuta tekućem u tom jednom afričkom trenutku** (istakla T. B.) u trenu prolaženja, moram priznati da je to **namerno** (istakla T. B.). Nisam hteo da propustim da ne fiksiram, makar i

ovlaš, ono što je, u času stupanja afričkog čoveka kao subjekta na savremenu scenu istorije, jedan Evropejac bez predrasuda prvi put doživeo. U datim uslovima, samosvest Afrikanca javlja se kao njegova solidarnost sa progresivnim pokretima u svetu, a ta solidarnost – kao izraz onog što mu ne otvara oči za razlike među ljudima, nego za sličnosti. I, upravo to što te sličnosti ne liče uvek na ono što se nama čini zajedničkim sadržateljem ljudskosti, to mi je i potvrđivalo da su lepe i slobodne oči Afrikanaca već otvorene za drugarstvo, za progres, za nauku, za rad, za sve što očovečuje, što je očovečilo i što će očovečivati. (Davičo 1962: 9).

Da bi čitalac poverovao autoru da to što je napisano u putopisu nije izmišljotina, dobro je kad sam autor hoće svojim iskazom to da potvrdi, što je i bila Petrovićeva namera – ubediti čitaoca da on ne piše izmišljene priče: „**Ja navodim, dakle, samo ono što sam kao putnik čuo** u Zegelu, **što sam čitao i što sam video** (sve istakla T. B.).“ (Petrović 1955: 86).

Problematičan aspekt toga može biti u situaciji kad autor navodi nešto što je čuo ili pročitao kao činjenicu koju nije sam proverio. On veruje svojim izvorima, a čitalac veruje piscu. Ali što ako to što autor navodi nije istina nego izmišljotina nekog drugog izvora? O svemu za što autori ne jamče za istinitost sami i ne iznose kao posledicu ličnog iskustva valja sumnjati, pa i onda kad nam se napisano čini moguće i logično. Čitalac je taj koji gleda izvana unutra i to što se njemu čini logičnim i mogućim ne znači da tako stvarno i jeste. Čitanjem čitalac ocenjuje književno delo na bazi svog životnog iskustva i ličnih očekivanja i predodžba koje u svakom trenu mogu biti samo relativne i nikako prihvaćene kao apsolutna istina.

„To Afrika? – upitah se upoređujući u sebi ono što sam očekivao s onim što se zbivalo.“ (Davičo 1962: 182).

To što je Davičo očekivao moglo je proizlaziti samo iz pismenih i usmenih izvora o Africi koji su postojali pre njegovog putovanja te iz sopstvenih očekivanja koja je stvorio maštajući. Ova rečenica može nam poslužiti kao primer toga kako je od očekivanja koja temelje na iskustvima putničkih prethodnika, mnogo relevantnije lično putovanje i iskustvo iz prve ruke za formiranje zaključaka.

Dužnost čitaoca tekom čitanja jeste održavanje kritičke distance prema tome što je pisano ali i takođe održavanje kritičke distance prema ličnim uverenjima. Čitanje putopisa jeste aktivan proces konstantnog preispitivanja različitih perspektiva. Čitanjem putopisa traži se druga perspektiva i omogućeno nam je preispitivanje toga o čemu smo dosad bili sigurni.

Kad se setim da sam **od detinjstva sanjao poći i zalutati ovim krajevima** (istakla T. B.), bez ikakve spreme, bez ikakvih udobnosti, sam sa divljacima, deleći s njima njinu hranu i voće, spavajući na granama! **Nisam mogao pretpostaviti** (istakla T. B.) da je zemlja ipak puna, ne toliko reptilija, koliko mrava, da su grane visoke, nezgodne i čvornovate, ili kratke, i slabe, da je ceo prostor pun komaraca i mušica ce-ce; da urođenici jedu nešto što liči na stare debele lojane sveće, neke smese načinjene od svega čega se mi gnušamo; da je ono što mi volimo ovde često sumnjive čistoće; da se ovde voda ne sme piti; voćka jesti ako je nepoznata, jer ono što vari stomak crnca može da otruje belca; da je sve vruće, vlažno, opasno. Ili sam sve to pretpostavljao i sve to za detinju maštu baš i davalo vrednost jednoj veličanstvenoj avanturi kao što je ovo putovanje. (Petrović 1955: 55).

7.2 ISKUSTVO BRITANSKOG I FRANCUSKOG KOLONIJALIZMA U ZAPADNOJ AFRICI

Kada je reč o Zapadnoj Africi, taj je pojam moguće razumeti na više načina. Između 1895. i 1958. godine Francuska Zapadna Afrika (Afrique Occidentale Française) bila je francuska kolonija koja je obuhvaćala Mauritaniju, Senegal, Francuski Sudan (koji se danas zove Republika Mali), Francusku Gvineju (od 1958. Republika Gvineja), Obalu Slonovače, Francusku Gornju Voltu (od 1984. Burkina Faso), Dahomej (od 1975. Republika Benin) i Niger. Do 1902. godine glavni grad kolonije bio je Sen Luj (Saint-Louis), a kasnije Dakar, oba u Senegalu. Pri raspadu 1960. godine federacija je imala oko 25 milijuna stanovnika.
Naziv Britanska Zapadna Afrika koristi se u geografskom i u administrativnom smislu kao područje u zapadnoj Africi gde su se nalazile britanske kolonije. Danas su to zemlje Republika Gambija, Republika Sijera Leone, Republika Gana i Federalna Republika Nigerija.

U ovom radu naziv Zapadna Afrika koristi se za područja Francuske i Britanske Zapadne Afrike zajedno zato jer su pisci putovali i jednim i drugim područjem.

U sledećem pasusu Petrović predstavlja komadić kolonijalne istorije Zapadne Afrike pod francuskom vlašću na malom ostrvu Gore (fr. Île de Gorée) koje se nalazi dva kilometra ispred obale Dakara u Senegalu. Od 15. do 19. veka ostrvo je bilo jedno od najvećih polazišnih mesta prekoatlantske trgovine robljem. Redom njime su vladali Portugalci, Holanđani, Britanci i Francuzi. Sledećim pasusom Petrović je kontekstualizirao gledišnu tačku sa koje ocenjuje stanje Afrike u koju je došao.

Gore je ostrvce koje je stolećima bilo jedino sigurno sedište francuske posade u zapadnoj Africi. Svi izleti u unutrašnjost kopna, trgovine, pregovori sa crnim kraljevima i osvojenja, svršavali se povlačenjem na Gore, do koga kuge, pokolji, pobune i žute groznice nisu stizale. Gore, sa svojim palatama, tržištima, tamnicama za crnce,

koji su kao roblje kupovani od crnačkih kraljeva osvajača, pa posle prodavani po svetu, sa svojim skromnim balovima za oficire i guvernerske žene, bio je za vreme od dva veka: Evropa pred Afrikom. (Petrović 1955: 212-213).

Davičo u razgovoru sa Švajcarcem isto nudi istorijski kontekst za čitaoca koji sam odlučuje da li se slaže ili ne slaže sa Švajcarčevom izjavom.

No, ostajući neutralni u odnosu na probleme Rimskog carstva, svedoci smo da velike savremene metropole potvrđuju delom da im nije više stalo da drže pod svojom vlašću nijedan narod, ma koliko on bio još nerazvijen. Pa je neumesno biti evrofob kao vi što ste, zbog već zaboravljenih ekscesa nekih davno u gospodu upokojenih Evropljana. Živimo, zaboga, u veku dekolonizacije. Ne zaboravite, i vaš Marks je bio Evropljanin. Mnogi su Evropljani učinili i ponešto dobro za tu Crnu Afriku. Mislim u prvom redu na one naučnike čija su istraživanja omogućila da Afrikanci postanu svesni svoje stare civilizacije. Mislim na etnologe i ostale, kako se sve ne zovu, koji su tu civilizaciju rekonstruisali. Ali zašto ne bih mislio i na one koji su je zadužili donoseći joj lekove, znanja i mogućnost prosperiteta. (Davičo 1962: 99).

Tu mogućnost prosperiteta koju spominje Švajcarac teško je zamisliti kad Petrović spominje neke od poslova koje su crnci obavljali pod kolonijalnom vlašću Francuza (i Britanaca).

Vračajući se, čujemo larmu u jednoj od koliba. Kroz prozor se vide crni parovi da igraju. Idemo iza kuće i sakriveni u noći gledamo kroz prozor. Tu su sve one Baule koje danju rade za belce ili kod belaca; šoferi, dućandžije, poštari i njine devojke i žene. (Petrović 1955: 104–105).

Zgrada pripada pretstavništvu jedne moćne trgovačke kompanije čije je središte u Parizu i koja nosi skraćeni naziv Tri C.I. („Kolonijalna Kompanija za Trgovinu i Industriju“). Pretstavništvo vodi sa svojim crnim slugama jedan jedini belac. (Petrović 1955: 159).

I u vreme Davičove posete Africi kad se proces dekolonizacije već privodio kraju, crnci su još uvek obavljali poslove za belce ili kod belaca, samo ne više na isti način. Kolonizatori su se u velikoj meri bili povukli s kontinenta, ali njihov uticaj na novonastale države ostaje do današnjih dana. Radom crnaca okoristili su se snalažljivi Evropljani i Amerikanci te bogati strani vlasnici internacionalnih kompanija. O tome piše Davičo.

Ufue?[35] Pa on je u svojoj vladi zadržao sve stare Francuze i uveo niz novih. Na primer Sala, koji je njegov ministar plana i finansija. Bogataš, kolon, veleposednik. Uopšte, Ufue Boanji lično daje najviše otpora afrikanizaciji kadrova u prosveti i javnoj službi. Sav uvoz-izvoz on zadržava u rukama istih ljudi u čijim je i

[35] Feliks Ufue Boanji (Félix Houphouët-Boigny) bio je prvi predsednik Obale Slonovače. Od nezavisnosti 1960. godine bio je jedini afrički predsednik koji je 33 godine neprekidno bio na vlasti.

ranije bio. Zahvaljujući njemu, privatna kompanija *France-Amerique* i dalje diriguje kakaom i kafom, *Sproa* – eksploatacijom šuma. Nedavno je švajcarskom *Nestleu* dao pravo da podigne postrojenja i fabrike kako bi na licu mesta, s jevtinom radnom snagom i sirovinama, - budzašto proizvodio svoje čokolade. Sve tamo kod nas kontrolišu neafrikanci, od Recherches minières, sa svim licencama u francuskim sefovima, do dijamantskih polja u Segeli i Korogou – ustupljenih američkim koncesionerima. (Davičo 1962: 163).

Kasnije Davičo uz upotrebu stereotipnih slika o Afrikancima izlaže pogled na posledice kolonizacijske situacije i promene u procesu dekolonizacije sredinom dvadesetog veka:

To je tako i s kolonima koji se teše pričajući da su došli u Afriku da bi pomogli jadnim i nesposobnim *crnjama* koji su divljaci i neradnici, samo spavaju i plešu. Ali belci su zato i došli, da ih nauče da žive kao ljudi, pa su im nesebično podigli **škole, bolnice, puteve** (istakla T. B.). (Davičo 1962: 185).

- A onda, za svaku otvorenu francusku školu, koliko je afričkih zatvoreno? U 14. i 15. pa i 16. veku, za najslavniji univerzitet na svetu važio je onaj u Tombuktu. Slavniji je bio od Sorbone i Oksforda, od Padove i Sevilje. I ja se pitam zašto **koloni, koji tvrde za sebe da imaju čula za tradicionalne vrednosti, nisu sačuvali tradiciju Tombuktuovskog univerziteta** (istaklaT. B.)? Odgovor znate i sami...
- Koliko znam, na tom se univerzitetu nisu predavale egzaktne nauke! Čuo sam da se komentarisao samo koran.
- Kao što se u Evropi na univerzama u ono vreme komentarisalo samo Sveto pismo. (Davičo 1962: 97).

- Kao da je reč samo o šećeru. U Gvineji se ne može više da kupi ništa dobro i čestito. Ni gaćice za kupanje.
- **Odlazeći 1958, Francuzi su odneli sve** (istakla T. B.). Bili su uvređeni. Ali su mislili: „Hoće da žive bez nas. Molim.“ Odneli su telefone s kancelarijskih stolova, uništili mašine koje nisu mogli da odvuku, kvarili električne instalacije. Računali su da će ih za petnaest dana Seku Ture[36] na kolenima moliti da se vrate. Prošlo je od tad dve i po godine. Niko ih nije molio. Naprotiv. Paralisan u prvi mah, **život se malo pomalo vraćao u svoje korito. Uz pomoć drugih, istina** (istakla T. B.). Ali tim drugima je na srcu bilo upravo ono što bivšim kolonima nije. Nezavisnost Gvineje. Od Francuske makar. A nezavisnost je divna stvar. **U Gvineji je sreća vidljiva** (istakla T. B.). Nigde se ne susreće toliko vedrih lica.
- Nigde u Africi nema toliko loše obučenih ljudi. Nekad su se odevali kao manekeni.
- Na znam kako su bili nekad obučeni. Jedan mi je Afrikanac, koga sam znao u studentskim danima, govorio tada: „Od naše potištenosti nema dublje. Jevrejin najčešće ne liči na karikature iz *Stürmera*. On može da prođe i za nejevrejina. Mi svoju boju ne možemo da sakrijemo.“ Te **potištenosti nema tamo**

[36] Seku Ture (Ahmed Sékou Touré) bio je prvi gvinejski predsednik, od 1958. do 1984. godine.

više ni na jednom licu. Slažete li se? **Ni ikakvog inferiorizma** (sve istakla T.B.). (Davičo 1962: 94–95).

Zahvaljujući internetu, danas se mogu pronaći informacije i proveriti istinitost nekih izjava putopisaca, pogotovo imena krajeva koje su posetili i ljudi koje su spominjali. Petrović piše: „Mesto u jedanaest ja ću u osam časova moći poći za Mankono. Tamo je šef poznati romansijer Fransis Bef, jedini belac na prostoru od četiri stotine kilometara.“ (Petrović, 1955: 65).

Jean Francis-Boeuf (1873-1933) bio je francuski pisac i novinar, rođen u Visokim Pirinejima u jugozapadnoj Francuskoj 1873. U Africi je radio kao kolonijalni funkcioner koji je umro u Kolubi (Kouloubi) u Francuskom Sudanu (danas Mali) u aprilu 1933.

7.3 BRITANSKE I FRANCUSKE KOLONIJE U ZAPADNOJ AFRICI

Mi uopšte ne možemo zamisliti šta to znači jedna crnačka staza. Ljudi i žene prolaze po ceo dan i celu noć, i u jednom, i u drugom pravcu. **Crnci su stalno u kretanju; oni nisu vezani ni za kakvu ličnu svojinu a nikakvi ih pravilnici ni pasoši ne drže za određeno mesto**. Crnac ide, da dobavi nešto što mu treba, ponekoliko dana; on se ili vrati ili ne vrati, nalazeći svuda svoju braću i pozdravljajući po drugim putnicima onu prethodnu. Otuda se **crnačko selo ne može zamisliti bez kolibe koja je za prolaznike, i otuda se stanovništvo jedne kolonije zbog najmanjeg razloga preliva u drugu koloniju.** (sve istakla T. B.) (Petrović 1955: 147–148).

Način života Afrikanaca u francuskim i u britanskim kolonijama u mnogočemu se razlikovao. Petrović je pisao kako se kolonije razlikuju dok ih je posećivao, a Davičo je o njima pisao retrospektivno.

Velika razlika između francuske i engleske kolonije već na prvom koraku. **Mesto demokratskog francuskog, ima nečeg feudalnog i viteškog u kolonijalnom Englezu. On ni crncu ne dopušta da na slučaj glumi evropejstvo, već ga uniformiše elegantnim odećama koje izazivaju poštovanje svojim savršenim krojem** (istakla T. B.). (Petrović 1955: 27).

Davičo trideset godina kasnije takođe potvrđuje različitost kolonijalnih sistema u svom putopisu: **„Englezi su drukče vladali od Francuza** (istakla T. B.)**.“** (Davičo 1962: 143).

Davičo komentariše saobraćajni sistem i merne sisteme u britanskim kolonijama.

Šoferov volan je s desne strane kola. Ona voze levim delom ulice. Tako je u Gani, tako i u Londonu. Tako je u Nigeriji i u Keniji. I svud gde se, silom kolonijalne armije i vlasti, prisilno učilo da meri jardom, stopom i inčom a manipuliše funtom koja, ako se ne varam, ima 20 šilinga, od kojih svaki sadrži 24 penija. To nije sve. Postoje još komplikovanije novčane stvari. Jedna se zove gvineja. Ona ima, mislim, 24 šilinga, dok kroun ima – ne znam više čega ni koliko. (Davičo 1962: 316).

Petrović spominje afričku valutu za trgovanje – kori:

To su oni beli pužići za koje su nam pričali, kad smo bili mali, da služe za novac među crncima. Svuda još crnac više voli kori koji je stvaran i koji je u tradiciji, no francuski novac koji je čista apstrakcija za njega. Čim se napuste staze kojima prolaze belci, kori je jedini novac koji nešto znači. (Petrović 1955: 137).

Jedna stvar koja je bila zajednička i francuskim i britanskim kolonijama, to jeste da su za Afrikance, generalno govoreći, svi belci isti – kolonijalisti, stranci, neprijatelji.

Narod kom pripadam i klasa čiji sam sin nisu nikad morili, robili, ubijali. Stolećima smo sami robovali. Da, ali **ja sam beo, to je sve što prolaznici vide**. Kad bih na reveru mogao da nosim sažetu istoriju svoje zemlje! Ali **94 odsto je tu nepismeno. Posledica kulturne politike kolonijalaca!** Ostala bi za većinu tajna odakle sam. **Za njih izgledam kao Francuz, Englez, Belgijanac, Portugalac, Bur, segregacionista i linčer iz Litl Roka**. (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 13).

Kad Petrović kritikuje Afrikance koji imitiraju evropsku kulturu i ponašaju se kao Francuzi, a njemu se skoro ništa ne čini više gadljivo od toga, ne smemo zaboraviti da je to što se njemu slobodno moglo gaditi bio način na koji su se Afrikanci nosili s posledicama francuske okupacije i dominacije te da je njima imitiranje francuskog načina ponašanja bila jedina prilika da se pomaknu od stereotipiziranih negativnih predrasuda Evropljana o njihovoj kulturi i dokažu da su sposobni i civilizovani ljudi – karakteristike za koje su Evropljani, opet uopšteno govoreći, verovali da kod Afrikanaca ne postoje. To im je jedino i omogućavalo da pokušaju normalno da komuniciraju s kolonizatorima i Evropljanima te ostalim strancima, turistima, pustolovima.

Pošto sam odmah uvideo da **njegove ljubaznosti, osmesi i namigivanja ima da me ubede da je on veliki Evropejac, ono što crnci zovu: „sivilise“ i „Kleol (Kreol),“ a što je za mene najodvratniji pretstavnik crne rase, to sam svoje srdačnosti prema njemu sasvim ograničio** (istakla T. B.). (Petrović 1955: 173).

On dolazi, posle, da govori sa mnom. **Kitnjasti jezik kakav izmisle samo crnci kada postanu otmeni** (istakla T. B.): „Mi smo najdalja francuska zemlja na zapadu, a koliko je samo šteta što je Francuska tako daleko od nas, kad je mi volimo kao pravi sinovi. Kažem vam, dragi gospodine, da je Martinik ne samo lep, već i stvarno lep. Kako ćete se vi osećati divno tamo sa onom mladežju koja je stvarno lepa i koja stvarno neprestano peva.“ (Petrović 1955: 212).

Petrović možda nije imitirao francusku kulturu i njenim poznavanjem pravio se fin, ali ipak on se tamo školovao, prijateljevao s ljudima intelektualnih krugova i u velikom delu je francusku kulturu prisvojio uz domaći jugoslovenski identitet. Čitanjem putopisa mnogo se doznaje o samom piscu. Sudeći po Petrovićevim iskazima u *Africi*, moglo bi se reći da je i on hteo u nekoj meri čitateljima dati do znanja da veoma dobro poznaje evropsku kulturu i umetnost, da je čovek koji je mnogo proputovao i pročitao pa onda može i da informisano raspravlja o većini stvari. Sasvim subjektivno, kao neko s margine Evrope, sa Balkana, moguće je misliti da je hteo čitatelje ubediti da je on takođe veliki Evropljanin.

U sledećem pasusu Davičo, za razliku od Petrovića koji uporno neće da prihvati uticaj francuskih kolonizatora na Afrikance kao pozitivan za njihovu „primitivnu“ kulturu, hoće pokazati koliko su u stvari Evropljani i Afrikanci slični – što jeste posledica kolonizacije.

Zašto mi je rekao *patron*? Nisam ja ni gazda, ni kolon. Zar bi on dirigovao saobraćajem da njegova zemlja nije nezavisna, a on, u njoj – slobodan čovek, jednak svim ljudima bez obzira na boju kože? **Braća smo. Drugovi smo.** Nije li toga svestan? Ili kompleksi stvoreni kolonijalnim sistemom ima da traju duže od njega?
Bio sam odjednom srećan: **dečaci koji su žurili u školu gurnuli su me u prolazu.** Jedan se okrenuo i rekao:

- **Pardon, camarade!**

Oprosti ti meni, druže! hteo sam da mu kažem, ali on je već utrčao u školsko dvorište. (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 25-26).

Razlika u iskustvu jednog i drugog pisca je primetna zato jer se politički sistem u mnogočemu promenio za trideset godina koliko je razlika između vremena nastanka putopisa. Dok je kolonizatorska dominacija u prvoj polovini dvadesetog veka još bila nešto što se uzimalo zdravo za gotovo, u drugoj polovini veka taj stav se osetno promenio među evropskim putnicima u Africi. Petrović je na kontinent stigao obrazovan u francuskom duhu, i mada se često ne slaže s postupcima francuskih i britanskih kolonizatora i negativno ih kritikuje, još uvek se prema crncima odnosi kao superiorni stranac. Davičo, isto tako dolazeći u Afriku kao obrazovani Evropljanin odnosi se sasvim drugačije. To je najviše primetno u rečima koje pisci koriste kad opisuju Afrikance i komentarišu njihovo ponašanje.

7.4 DAKAR (SENEGAL)

Kako bismo čitaoci videli da Zapadna Afrika nisu samo necivilizovana afrička plemena, ljudožderi i džungla, pisci su neka poglavlja u putopisima posvetili opisima gradova koje su posetili. Davičo se tokom svog putovanja uglavnom zadržavao u gradovima, a Petrović je upravo suprotno mnogo više vremena proveo putujući po selima, posećujući kraljeve i plesove, te u gostima kod evropskih kolonijalaca.

Petrovićev prvi kontakt sa Zapadnom Afrikom počinje u Dakaru, glavnom gradu Senegala. Vuije, brat Petrovićevog prijatelja iz Pariza koji ga je pratio na prvom delu putovanja, o Dakaru je rekao da to još nije prava Afrika. Time je imao u mislima Petrovićevu želju po uspostavljanju kontakta s primitivnom Afrikom, onom gde postoji samo domaća umetnost i originalna kultura netaknuta i neiskvarena evropskim uticajem.

Dalje se produžava Dakar, kosmopolitsko pristanište na obalama Afrike. „**Ne, ovo nije još vaš prvi dodir sa Afrikom. Dakar nije Afrika** (istakla T. B.), zemlja oko Dakara nije zemlja Afrike. Još pre trideset godina tu je bilo samo dve-tri kuće. Pravo sedište Evropljana bilo je na onom ostrvcetu koje se zove Gorej, gde se i sad mogu videti Negrijeri, tamnice za crnce kojima se trgovalo. Celim Senegalom vladali su ustvari afrički sultani, koji su se tukli između sebe, a svi zajedno sa evropskim naseljenicima.“ (Petrović 1955: 10).

Ne, Dakar nije još Afrika, nije sasvim, nije nikako za moga prijatelja, koji je poznaje divlju, kakvu mi je obećava (istakla T. B.), ali za mene ovo je ipak ono što nisam nikada ranije video i što je blisko onome o čemu sam sanjao. (Petrović 1955:13–14).

U Dakaru, koji je zborište svega što se vuče po moru, između Južne Amerike i Evrope, svega takođe što ide na Daljni Istok a ne prolazi Suecom (istakla T. B.), postoji čak i jedan tabaren sa sasvim izuzetnim programom, kako im kažu u mom hotelu. (Petrović 1955: 211)

Dakar, kao kosmopolitsko mesto, nije mogao Petroviću da ponudi izvorno afričko iskustvo. Ali, naravno, Dakar jeste Afrika. Afrika kao jedan ogroman kontinent obuhvaća mnoštvo različitih ljudskih zajednica, kultura, umetnosti, i svaki deo tog kontinenta jeste Afrika. Postavlja se pitanje – Šta je Afrika? Ko su Afrikanci? Možda jednog jedinog ispravnog odgovora nema. Sve zavisi o tome koja je naša namera i na šta se usredsređujemo kad u mislima formiramo koncept o Africi. Afrika je geografski kontinent. Ostala kulturološka i sociopolitička opredeljenja ovise o našem pogledu. Ko je nazvao Afriku Afrikom? Zašto tako? Da li su Afrikanci pre dolaska Evropljana imali ime za svoj kontinent? Da li su uopšte

znali kako izgleda i koliko raznolikosti na njemu ima. Bez tehnike razvijenijih civilizacija nisu imali sredstava da doznaju to šta su drugi, moreplovci, pustolovci, osvajači, znali. Afrika je sve što se u njoj može naći u nekom vremenu. A ko će nam reći šta je prava Evropa? Kako da razlikujemo između prave i neprave ili možda lažne Afrike? Samo iz konteksta znamo o čemu se radi.

7.5 AKRA (GANA)

Dok je Petrović mnogo napisao o Dakaru krajem dvadesetih godina dvadesetog veka, Davičo je broj izjava posvetio stanju Akre u šezdesetim godinama. Grad bivše britanske kolonije se naglo razvijao i imao je sličan kosmopolitski karakter kao Dakar. Davičo piše: „Na sve strane – roba. Tekstil indijski, japanski, engleski.“ (Davičo 1962: 319).

Iz sela dolaze mnogi u gradove. Zida se puno. Jeste, samo mašine svuda već mešaju beton. One pripadaju kompanijama koje zidaju. **Kapital je 30% ganski, 70% kosmopolitski**. U mnogim slučajevima **kao pravno lice javlja se Izrael**. On pokriva svojim malenim proporcijama, kojih se niko ne boji, ko sve zna kakva ne belosvetska vlasništva. (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 318).

Šivenje je i tu muški posao. Singerica štepuje na ulici. Pod suncobranom ili šatorskim krilom, van radnje, pod vedrim nebom. Jedan je krojač u žuto-crvenom kentu zakačio za mašinu karton: „**Zanat izučio u zatvoru Njenog ljupkog Veličanstva**[37] (istakla T. B.). Specijalista za modernu liniju.“ (Davičo 1962: 319).

7.6 PLEMENSKI KRALJEVI

Petrović u Africi priličan broj pasusa posvećuje raznim afričkim plemenima i njihovim kraljevima, od kojih je neke čak i lično upoznao. Davičo trideset godina kasnije nije upoznao nijednog kralja.

Dugi poslovni razgovori na bambara[38] između N-a i crnca. S vremena na vreme N. mi kaže: „On veli: **Mi smo od rase kraljeva, mi smo uvek bili neustrašivi, - mome ocu Beli su otsekli glavu, ali moj brat vlada narodom koji je najmnogobrojniji na svetu. Kraljevina mog brata prostire svoje granice od izlaska do zalaska sunčevog (jedva da je pedeset km)**“. (Petrović 1955: 101).

[37] Najverovatnije se misli na Elizabetu II, kraljicu Ujedinjenog Kraljevstva od 1952. godine.
[38] Bambara ili bamana jezik se govori na području Malija. Pleme Bambara se uvrštava u etničku grupu Mande (Mandé) ljudi, koji žive u Maliju, Gvineji, Burkini Faso i Senegalu.

Ovim pasusom Petrović prikazuje kako crnac vidi svoju zemlju i kako je doživljava na neki drugi način nego Evropljani koji tačno mogu da izmere obim svojih zemalja.
Petrović je na putu upoznao nekoliko plemenskih kraljeva. U selu Ferkasandugu[39] upoznao je kralja Urukumu i u Đavali[40] upoznao je kralja Pebenjanija. Nakon što se na putu razišao sa Vuijeom, svoje putovanje produžio je uz Evropljanina, Francuza ili Švajcarca, N-a. Nikad ne saznamo njegovo puno ime. N. je živeo s crncima i znao je komunicirati s njima.

Tako stižemo u Đavalu. **Kralj Pebenjani je kralj, šef rase Uavatara** (istakla T. B.), vođ ratnika, sin krokodila, krokodil sâm. (Petrović 1955: 123).

U glavnom dvorištu između mase okruglih žitnica i tremova, nalazi se žrtvenik, sagrađen na formu nekog udignutog prestola od crvene zemlje. Sa strane žrtvenika su na zemlji reljefno izvajani od opeke veliki plemenski fetiši[41]: Krokodil i Kornjača. I po fetišima i po žrtveniku polepilo se uprljano belo perje od poslednje žrtvovane kokoši, vuku se oko njega prazne lobanje koza i antilopa, ljuske od jaja. (Petrović 1955: 131–132).

Žene ljubimice su u naročitom dvorištu i kralj odlazi da ih dovede (istakla T. B.). To je šest sasvim mladih, zbunjenih žena istih kao one koje su jutros igrale. Da bih ih fotografisao ređam ih iza žrtvenika i ne znajući da time skrnavim jedno svetilište. (Petrović 1955: 132).

Predstavljena nam je slika žrtvenika u selu i izgleda njegove okoline. Čak i nakon što Petrović napravi grešku i skrnavi svetilište, kralj mu oprašta i slika se sa svojim ženama kako ga je Petrović zamolio uprkos Švajcarčevom komentaru da se to ne može desiti.

Pebenjani velikodušno **otklanja nesporazum**. Njegov pokret ruke je veličanstven i klasičan; znači: „**Između nas, za trenutak, nikakvih etiketa, ni praznoverja; mi znamo šta to vredi i da je to za masu samo izmišljeno!**“ **On je tog trenutka bio gospodin, slobodan od predrasuda kao bilo koji drugi Evropejac**. (sve istakla T. B.) (Petrović 1955: 132–133).

Toliko je gospodstvo načinjeno svuda od istih elemenata. I ne ograđuje se samo na tom pokretu ruke kojim me je zadivio, već kada ga još pitam da li bi se šta protivilo o njihove običaje ako bi se i on slikao kraj svojih žena, na šta N. uzvikuje: „Zar možete i pomisliti: kralj pored žena! Pre uz robove!“ on, smešeći se sasvim ljubazno, dolazi da se postavi. (Petrović 1955: 133).

[39] Verovatno selo Ferkessédougou u Obali Slonovače.
[40] Verovatno selo Diaouala u Obali Slonovače.
[41] Fetiš, francusko fétiche, jeste etnološko ime za predmet za koji se veruje da ima natprirodnu moć.

Kako je Petrović znao šta je mislio kralj dok je kretao rukom? Kako je mogao tvrditi da Evropljani nemaju predrasuda? Da li su to bile Petrovićeve misli ili misli koje je pripisivao Pebenjaniju?

Davičo je pisao o ustoličenju kralja u ovom insertu iz razgovora s Mis Helen, Afrikankom iz britanske kolonije koja se školovala u Engleskoj:

Kad sam posle prve godine studija došla o raspustu očevoj kući, pozvana sam da prisustvujem jednoj noćnoj svečanosti. Odveli su me duboko u džunglu. Rođaci su me poveli. Mene i stariju braću. Nisu mi rekli o čemu se radi. Bili su vrlo tajanstveni. I tek tamo, u džungli, doznala sam da naši ljudi noćas treba da izaberu i ustoliče oca za čifa, vršioca dužnosti sveplemenskog čifa van Afrike. Nisam pretpostavljala da je moj otac bio najstariji sin sestre starog čifa. **Nisam uopšte verovala da takve stvari još postoje i da smo mi od čifovske, ako ne i od kraljevske loze. Sve se te stvari kriju u strahu od belih i od nas, neposvećenih** (istakla T. B.). Postavši čif, otac je odredio svog lingvistu. Ovaj je, po običaju, održao govor mesto oca, nepomičnog pod velikim amrelom koji su držala dva mladića. Bio je taj govor neka vrsta prestone besede. Tu sam i doznala da smo mi poreklom iz Gane. [...] Drugi velikodostojnik mu je držao dolakticu i tatinu su šaku ljudi samo dodirivali. Tata više nije smeo ništa da radi. Ni sam da jede. Bilo je velikodostojanstvenika zaduženih da ga hrane i napajaju. Nisam vam rekla, on je dotle bio mali i snishodljivi crni učitelj za crnu decu. Ostavio je službu. Promenio se. Počeo da misli kao kralj. Da se ponaša kao kralj. Bez lingviste ne bi ni u kući reč izrekao. A **bili smo još pod vlašću belih** (istakla T. B.). (Davičo 1962: 303–304).

7.7 PLEMENA ZAPADNE AFRIKE

Zapadnoafrička plemena nalazila su se na različitim stupnjevima razvoja.

Obično se zamišlja da je krajnja divljina tamo gde je krajnja primitivnost. Postoje krajevi gde je čovek apsolutno go, živeći u drvima i poznavajući samo vatru. **Prirodno je da su tu ljudi ljudožderi, divlji, neukrotljivi; da su njihova verovanja na najnižem stupnju. Trebalo bi da se oni, gde god i dođu u dodir sa civilizacijom, oplemene**. Ali kakva zabluda! Evo, ja sam video jedan predeo, na prelasku sa Obala Slonovače u Gornju Voltu, gde ljudi ne poznaju odeću, gde žene lišćem pokrivaju svoju golotinju. **Godinama oni viđaju beloga čoveka,** jedan od važnih puteva vodi kroz njihovu zemlju. Ovim **putem prolaze svakodnevno crnci drugih plemena, čija je odeća vrlo svedena**, ali je ipak od tkanja. Pa **ipak nikada nije palo na pamet crncima oko Banfore[42], da bi i oni mogli tkati ili kupovati tkanine**. (Petrović 1955: 214).

[42] Banfora je selo u Burkini Faso.

Zegelci (istakla T. B.) su čuveni strelci, divljeg, zlog izgleda, očiju koje su skoro na vrh čela. Nema davno da su ih belci pokoravali oružjem tako efikasno da je sad svaki belac za njih strašna i opasna ličnost. [...] Zegele[43] je inače još uvek jedno od najživopisnijih gnezda: suludih veštica, fetišera, ljudi-pantera[44] i antropofaga; gnezdo spušteno među visoke planinske litice na samoj ivici prašume. (Petrović 1955: 79).

Sličnog opisa bilo kojeg plemena u Davičovom putopisu nema. Petrović daje mnogo više informacija u vezi različitih plemena u uporedbi sa Davičom. Tu se vide i razlike u njihovim interesima. Davičovi su bili politički, društveni u smislu Zapadne Afrike kao bratske zajednice. Petrovićevi su bili društveni u smislu primećivanja razlika između plemena, njihovih običaja, izgleda. Davičo je tražio sličnosti između Afrike i Evrope da ih približi, a Petrović njihove razlike da ih razdvoji.

Koloko, mladi Afrikanac kojeg je Davičo upoznao na putovanju kroz džunglu govori Daviču o položaju svog plemena i o stanju plemenske tradicije u Zapadnoj Africi početkom šezdesetih godina uopšte. Kolonizacija je poremetila prirodni tok razvoja kojim bi afrička plemena bila pošla da Evropljani tog toka nisu nasilno prekinuli. Koloni su između sebe administrativno podelili teritorije ne obazirući se pri tom na afričke plemenske zajednice i njihov kulturni prostor.

Ja sam **Malenke**. Vidite to po ova tri ožiljka na mojim jagodicama. Nas ima i s ove i s one strane granice. Jer, kako da vam objasnim, - te **granice su sasvim fiktivne** i, kako da kažem, - proizvoljne. **Bivši administratori su ih lenjirom ucrtavali na kartama pa se tako desilo da su stare teritorije presečene po ćudi olovke a plemena podeljena na hartiji.** Nas ima u Maliju i u Gvineji, **Susui** žive u Sijera Leone, pa čak i na Obali Slonovače i duž Gvinejske obale. **Fula** ima u Futa Đalonu, u Gornjoj Volti i u Dahomeju. (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 139–140).

Hoću da kažem – neka iole preciznija državno-istorijska svest u pozitivnom smislu u Africi ne postoji. Nešto drugo egzistira – **plemenska tradicija**, što **se po gradovima gubi, a u selima održava**. Postoji i nešto što bih nazvao konveksnom svešću ili svešću o izgubljenom smislu. To je objedinjujuće saznanje koje imamo, svi u crnoj Africi, da smo bili neljudski izrabljivani i da nam je **brana kolonizacije svima sprečila prirodni razvoj i specifičnu našu evoluciju**. Otud su kod nas **plemena stvarnije osećajne realnosti od nacija**. A **šta znači pleme kao društvena kategorija u svetu u kom živimo? Znači prošlost.** Prošlost koja nestaje ma koliko se mi trudili – ne ja, ja to ne činim, ali **ima i takvih koji misle da ih treba sačuvati – stara plemena i stare običaje, i da je naš put u negovanju takozvanog afričkog spiritualizma**, jer se tobož **njime mi odvajamo od ostalog**

[43] Verovatno selo Séguéla u Obali Slonovače.
[44] Panteri su kanibali koji nose kože pantera i kandže tokom antropofagičnih rituala. U *Čikago Tribunu* (*Chicago Tribune*) od 14. juna 1923. godine objavljen je kratak pasus o kanibalizmu i panterima.

sveta i njime samo mi nešto možemo da značimo u njemu, a ne – tvrde oni – **imitirajući Evropu ili druge neke kontinente.** (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 141–142).

U pokušaju traženja sopstvenog kulturnog identiteta neke zajednice uvek se postavlja pitanje da li se više treba usredsrediti na prošlost prostora i vremena iz kojeg određena zajednica proizlazi, ili pak na viziju moguće budućnosti. Tako su i Afrikanci u procesu dekolonizacije različitim pristupima i promišljanjima pokušavali otkriti sebi i pokazati svetu ko su i šta predstavlja stubove temeljce njihovog kulturnog identiteta. Neki su se okretali prošlosti i plemenskoj tradiciji, a drugi budućnosti i stopama razvijenijih zemalja.

7.8 NAZIVI U PUTOPISIMA ZA CRNCE I BELCE

„**Kazati crnac uvreda je, treba reći Crni; to manje pokazuje razliku u rasi** (istakla T. B.).” (Petrović 1955: 13).

Rasa je jedna od središnjih tema oba putopisa i odabir pravih reči može biti problematičan. Ta problematičnost postojala je od samog početka kolonizacije i uspostavljanja odnosa sa „Drugim“ . U današnje vreme kao posledica globalizacije i političke korektnosti traženje najadekvatnijih izraza za razlike u rasi, koja se još uvek čini bitnim čimbenikom u međuljudskim odnosima, stalna je tema na društvenom dnevnom redu u borbi za jednakost i smanjenje bitnosti boje kože u svakodnevnom životu. Zašto se uopšte prave razlike između ljudi na osnovu boje kože? Crnac u Africi okružen samo crncima, pre dolaska belaca, nije razmišljao o boji svoje kože. On je prosto bio čovek. Kao što ni Evropljanin nije sebe zvao belim Evropljaninom. Ali iako kažemo za slona slon, a ne sivi slon, ne čini se logičnim da bi Afrikance zvali samo Afrikancima. Nemaju svi Afrikanci istu boju kože. Znači da nam možda treba neka dodatna reč za isticanje razlike. I pre kolonizacije, na severu Afrike su živeli ljudi manje pigmentirane kože – Arapi. Sa današnjeg političkog gledišta jednostavno bismo mogli zvati Afrikance u Africi Afrikancima. Ali društveni kontekst takvo izražavanje otežava jer su zbog nekih razloga još i danas razlike u boji kože izvan političkog diskursa bitne. Još od pre kolonizovanja Afrike pa do današnjih dana tamo su prisutni Arapi, Evropljani, Indijci, Azijati, Afrikanci itd. svi različito pigmentirani.

Davičo u *Crno na belo* za crne Afrikance koristi sledeće nazive: crni, crni ljudi, crnci, Afrikanci. On u razgovoru sa švajcarskim novinarom ističe problematiku zvanja crnca

urođenikom. Petrović je tu reč slobodno koristio verovatno bez negativnih konotacija, ali Daviču se taj izraz ne dopada. Švajcarac takođe zove Afrikance urođenicima, a Davičo mu kaže da će sledećeg puta kad se bude nalazio u Švajcarskoj posetiti urođenike. Švajcarski novinar se ispravi tako da ih nazove Afrikancima.

- Ne samo da sam se promuvao duž granice, **ja sam i razgovarao s urođenicima**. S jedne i s druge strane...
- S urođenicima baš? **Ako ikad dođem u Švajcarsku potražiću vas u vašoj urođeničkoj redakciji**.
- Šta sitničarite? Molim. **Errata. Razgovarao sam s Afrikancima** – je li sad u redu? (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 90).

U odnosu Švajcarca prema ideji o nazivanju Afrikanca Afrikancem ili urođenikom vidi se položaj ličnog kulturnog distanciranja od prostora u kojem se nalazi. U Evropi teško bi ikome palo na pamet da državljane ostalih evropskih zemalja zove ikako drugačije nego po nacionalnoj pripadnosti ili državljanstvu. Ali zbog toga jer se na Afriku i mnoga druga mesta manje razvijenog sveta od evropskog gledalo s visine, trebala je da postoji i reč kojom se ta razlika isticala. Termin urođenici uvek se koristi za strance i to za one za koje se smatra da su na nižem civilizacijskom stupnju od onog na kojem se nalazi društvo posmatrača.

U slovenačkom prevodu putopisa *Crno na belo* (*Črno na belem*, 1963*)* Miroslav Ravbar termin „urođenici“ preveo je sa „divljaci“[45]. U radu *From Kragujevac to Kilimanjaro*[46] na engleskom koristi se termin „natives“ (domoroci, starosedeoci). U Petrovićevom putopisu, pisanom tridesetak godina ranije, termin urođenik tretira se kao sasvim primeren jer ga Petrović stalno koristi, čini se bez namere da bude snishodljiv, na primer: „'Dakar nije Afrika!' ponavlja moj prijatelj, koji mi tako zabranjuje da se oduševljavam **ovim urođenicima** (istakla T. B.) što su tu kao pretstavnici skoro svih plemena ekvatorske i zapadne Afrike.“ (Petrović 1955: 12).

Afrikanci su se između sebe zvali braćom i sestrama. Daviču je jedan starac na ulici rekao: „Svi smo mi **muškarci braća**, kao što su sve **žene – sestre**“. (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 367).

[45] „Ne samo da sem se motovilil ob meji, temveč sem se pogovarjal tudi z divjaki. Na tej in na drugi strani...“ „Prav z divjaki? Če pridem kdaj v Švico, vas bom poiskal v vaši divjaški pisarni.“ (Davičo 1963: 34.).
[46] Nemanja Radonjić, „From Kragujevac to Kilimanjaro“: Imagining and re-imagining Africa in Yugoslav travelogues.

Davičov sugovornik Mambu koji ga vodi u posetu starom pevaču Đakateu u selo objašnjava mu kakvim rečima su crnci zvali belce: „Uostalom, vas **belokošce, vas *porto daneđo***, mi smo ranije zvali i ***porto bole*****, što znači crvenokošci**, vas, eto, otvoreno priznajem, ja zapravo i ne želim da razumem.“ (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 38).

7.9 KAKO SU KNJIGE O AFRICI UTICALE NA PUTOPISCE

Pisci su pre puta i čak tokom putovanja čitali o cilju svog putovanja. Zbog velikog interesa za afrikanstvo u tridesetim godinama u Francuskoj pisalo se mnogo članaka o antropološkim istraživanjima i uverenjima antropologa koji su posetili Afriku i o njoj pisali iz iskustva ili su pak na osnovu napisanih radova, bez ličnog iskustva, dolazili do određenih zaključaka podržanih maštom. Petrović je, živeći u zapadnoj Evropi, tako imao priliku saznati mnogo o Africi još pre polaska i prijateljevao je s ljudima koji su u Africi već bili i tamo se bavili poslom. Jedan od njegovih francuskih prijatelja nekada je u Africi bio generalni direktor poljoprivrede. Petrović je s njime započeo deo svog putovanja po Zapadnoj Africi. Vuije (Vouillet), prijatelj, otpratio ga je do svojih plantaža. On je Petroviću pričao o “kamenom dobu Afrike, o njenim plemenima, jeziku, biljkama, fauni i fosilima.” (Petrović 1955: 7).

Čitam istoriju Afrike, u toku svih doba (istakla T. B.). Kad čovek misli na urođeničke zemlje, zamišlja ih da su one upravljane samo geološkom i biološkom istorijom; ko bi sumnjao da su i ovi najdivljiji krajevi deljeni između raznih severnih faraona, sultana, krstaša i urođeničkih dinastija. Svaki komadić i tek otkrivene zemlje, one gde ljudi nisu našli ništa što predstavlja civilizaciju, ima svoju herojsku prošlost, svoje pobede i poraze, svoje bitke i svoje junake. Svako pleme ima svoju epopeju od po deset i više hiljada stihova, što prelazi sa oca na sina, i koje svi ratnici znaju napamet. (Petrović 1955: 17).

I Davičo je čitao knjige o Africi, antropološke i beletristiku, kao i Petrović.

I još nešto: **otkad sam tu, pročitao sam s velikim nezadovoljstvom nekoliko starijih i novijih knjiga o Africi** (istakla T. B.)**.** Autori su im sve neki, što biste vi rekli, ugledni, značajni i slavni ljudi u svetu nauke. I ne tvrdim da u njihovim delima nema istina. Ima čak i blistavih otkrića poluistina. Ako ipak ne mogu da me uteše ta dela, to je zato što sva polaze od pretpostavki da su razlike u verovanjima i mentalitetu između belih i crnih svodljive na strukturalno-rasne razlike između dveju rasa i vrsta ljudi, a ne da su, kako se sve više uveravam, posledica razlika u uslovima pod kojima se razvila jedinstvena ljudska priroda i priroda te opšteljudske crne ili bele prirode. Otud je **u tim knjigama o Africi toliko prostora posvećeno egzotici, izuzetnom, jednom reči – razlikama, a ne sličnosti** (istakla T. B.)**.** A ja bih voleo da, obrnuto, naiđem na napis koji bi pošao od utvrđivanja i popisivanja istovetnih reakcija belog i crnog čoveka na iste podražaje, od nabrajanja šta je sve svim

ljudima na zemlji zajedničko, do ispitivanja elementarnog i istovetnog. Bez toga nemoguće je shvatiti „egzotično“, „neobično“, „drugačije“. **Proučavajući samo uveličane i apsolutizovane osobine neistog, i to izvan konteksta, ti pisci i naučnici su, želeći to ili ne, opravdavali postupke kolonijalizma** (istakla T. B.). Jer ako su Afrikanci detinjasti, i neradni, kako tvrde neki belci, ako su spiritualisti i animisti, ako uopšte ne znaju logično da misle, zaista i ne mogu sami da vode poslove svojih država. I tutorstvo belih učinjeno je razumljivim ako ne i opravdanim. (Davičo 1962: 99-100).

U nedavno još doba očeva i dedova, Livingstona, Sjenkjeviča i Karla Maja, u doba Levi-Brila, pa i Leirisa, pre koje desetine godina kad su daljine od sto kilometara bile još vrlo daleke a prostori se odozgo još nisu činili oboreni na obe plećke brzinom, tom ukrotiteljicom što će možda jednom humanizirati svemir dehumanizujući u međuvremenu čoveka, **putopisci i ostali jurili su samo egzotiku i neobično, i bili, sudeći po knjigama koje su nam ostavili, u Africi večito ugroženi od ljudožderskih kazana za pekmez, od zveri i bolesti.** (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 182–183).

Davičo u prethodnom pasusu koristi humor za ismejavanje Evropljana i njihove usredsređenosti u pisanju na ljudožderstvo i gubavost kod Afrikanaca. Milenković[47] piše da su Lisjen Levi-Bril (Lucien Lévy-Bruhl), Marsel Mos (Marcel Mauss) i Pol Rive (Paul Rivet) 1925. godine osnovali prvu ustanovu za etnološka istraživanja u Francuskoj, Etnološki institut univerziteta u Parizu. Cilj im je bila obuka profesionalnih istraživača i podsticanje etnoloških projekata. Mišel Leiris (Michel Leiris) bio je francuski nadrealista koji je 1934. godine, posle misije Dakar – Džibuti (Dakar – Djibouti) u okviru Etnološkog instituta, objavio etnološki roman *L'Afrique fantôme*.[48]

Jugosloveni i oba putopisca, a pogotovo Oskar Davičo, imali su priliku saznati ponešto o Africi i iz književnih dela afričkih književnika. Marina Katnić-Bakaršić u knjizi *Između diskursa moći i moći diskursa* spominje promenjenu situaciju u prevođenju stranih književnih dela u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata: „Kasnije se postupno išlo više ka prijevodima s drugih jezika, osobito engleskog, pri čemu treba napomenuti da je u doba aktivne uloge bivše Jugoslavije u pokretu nesvrstanih bilo naglašeno i prevođenje pisaca iz nesvrstanih zemalja, posebno afričkih. Takvi prijevodi promovirali su povezanost kultura nesvrstanih zemalja i, posredno, također bili u skladu s dominantnom ideologijom toga vremena.“[49]

[47] Pavle Milenković: Etnološki romantizam Rastka Petrovića. SOCIOLOGIJA, Vol. LII (2010), N° 1, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, 2010, str. 65.
[48] Isto.
[49] Marina Katnić-Bakaršić, Između duskursa moći i moći diskursa. Zagreb, 2012. Str. 116.

7.10 ISKUSTVO EVROPLJANA U AFRICI

Moj vođ je g. od Sen Kalbra koji me ljubazno vodi sa sobom. On ide u Mankono, kao pretstavnik jednog trgovačkog preduzeća, da bi kupovao sirovine. Ovaj mladi čovek, koji nosi jedno veliko ime, pošto je svršio tehniku došao je u Afriku tražeći kao Konradovi junaci avantura i egzotičnih doživljaja. Međutim ovde je njegov život sazreo, sredio se, odbacio sve što je avantura a prihvatio sve što je napor i rad. To nije on koji mi je ovo o sebi ispričao, **već mi je rekao samo da mu je, kad se vratio iz rova, izgledao smešan buržoaski život u Evropi. „Htelo mi se da slobodnije dišem!“** (istakla T. B.) (Petrović 1955: 65–66).

U ovom poglavlju predstavljaju se neka iskustva Evropljana u afričkim kolonijama te neki od njihovih stavova o afričkom društvu i crncima. U Petrovićevoj *Africi* za Evropljane su problematični vrelo sunce i vrućina po kojoj se teško diše te neobična hrana i pića koja im se nude uz strašan manjak vode.

To isto sunce što je na našim širinama dobri i mili drug, pod čijom se toplotom prijateljstva rascvetava naša krv, ovde je za belca najveći dušmanin, jedini neprijatelj koji ga prati u stopu i s kim se ne može izmiriti. […] Ja nisam sreo nijednog kolonijalca koji bi pokazao da se boji zverinja, divljaka, zaraza; ali je iz njih neprestano izbijao već ukorenjeni užas što su sigurne i lagane žrtve klime, prigušenih groznica, koje ih jedu, i smrtonosnih sunčanica, koje vrebaju jedan čas kada će zaboraviti da se zaklone. (Petrović 1955: 44).

Moguće je da Petrović u sledećem pasusu, kad spominje superiornost belca nad crncem, izražava lični stav, a isto tako je moguće da predstavlja ubeđenja ljudi iz Evrope iz koje potiče i ubeđenja svojih potencijalnih čitalaca.

Od rane mladosti evropsko lice je izmučeno i ispaćeno neprestanim, često bolesnim, radom misli. Kao posle kakve bure, beli lik je razoren čežnjama, brigama, apstrakcijama. Ne kažem da je zato belac gori od crnca, naprotiv. Ali je jasno koliko **svoju superiornost belac plaća svojom lepotom** (istakla T. B.). (Petrović 1955: 25).

O crnačkoj deci on kaže: „Besprimerno svesniji od naše dece, oni nemaju onaj način pućenja i stidljivosti, nemaju brigu ispisanu na licu i bolešljivost na obrazima.“ (Petrović 1955: 24).
Evropljanin N. koji je već duže vremena živeo u Africi Petroviću je pričao o životu među crncima. Za razliku od većine kolonijalaca pa i nekolonijalaca koji su živeli u Zapadnoj Africi u najvećoj mogućoj meri odvojeni od crnaca, ovaj muškarac s njima je bio blizak. Mnogi Evropljani koji su boravili u Africi tamo su zarađivali više nego u matičnoj zemlji. Jer su dolazili u kolonizovane zemlje kao nadređeni s osećajem superiornosti nad Afrikancima i odvojenosti od njih, oni se sa njima nisu prijateljski mešali, osim u slučajevima kad im je u

domaćinstvu poslove obavljao Afrikanac, služio, kuvao, prao, spremao ili vozio. Samo neki Evropljani su iskusili šta stvarno znači živeti kao Afrikanci. Jedan od njih bio je N.

„Ja ne volim, govorio mi je on, uzevši prema meni odjednom neki sasvim poverljiv ton, da moji beli prijatelji znaju s kakvim crncima se ja družim, i šta i kako ja s njima razgovaram.“ **Ja sam odbacio sve pregrade između mene i crnih, ja nisam, kao moji zemljaci, beli gospodin kada govorim sa njima; govorim njinim jezikom, jedem njine futue, spavam sa njinim ženama i podvaljujem im na njin način; tako me i više vole i više me se boje** (istakla T. B.)**.** Ovde sam uvek samo na prolazu, a imam mnogo više prijatelja među Crnima, no oni koji su tu godinama. (Petrović 1955: 99).

7.11 ISKUSTVO AFRIKANACA U EVROPI

Južnije, na obalama Senegala, žive crne rase, koje, po svojim duhovnim i fizičkim osobinama, beskrajno su manje zanimljive od ostalih crnih rasa. Nesrazmernih, nerazvijenih tela, tankih krivih nogu i ružnih glava. Rase Volov i Serer, zatim degenerisani ostaci rasa Tuklor, Pel, Bambara. Više od jednog veka kao da su hrišćani i muslimani i nesvesno trošili ogroman trud da ih sasvim pokvare i upropaste. Danas crnac sa Senegala pretstavlja čudo razmaženosti, nevaspitanja i samouverenja. **Idući za nekom zabludom, zbog koje se sad verovatno kaju, Francuzi su ovakvim stanovnicima Dakara i Sv. Luja dali pravo francuskoga građanstva. Treba videti kako su crnci to pravo razumeli i kako je to pravo uništilo u njima sve što je rasno.** (istakla T. B.) (Petrović 1955: 205–206).

Time što su Francuzi Afrikancima koje spominje Petrović dali pravo francuskog državljanstva ne znači da su oni bili u Francuskoj poželjni. Svejedno, nekima se pružila prilika da putuju u Francusku i Evropu te da tamo i ostanu. Crnci nekih zapadnoafričkih plemena krajem dvadesetih godina još nisu živeli u dovoljno civilizovanim društvenim zajednicama prema evropskim standardima, pa se za njih nikako nije moglo očekivati da bi ikada putovali u Evropu ili da bi im to bilo omogućeno. Verovatno oni to ne bi hteli ni kad bi mogli.

Već rasa Baule, i posle sve više druge, kad se ide k zapadu gornjom ivicom prašume, nije više crvenkasto tamna kao na morskoj obali, već crno plavkasta. Zbog toga, što smo dalje, ljudi nam izgledaju sve divljiji, sve usplahireniji i sve više jedno drugo čovečanstvo, pakleno, prašumsko i pećinsko. **Ovakvih crnaca nikada nema u Evropi; oni se nikada ne civilizuju** (istakla T. B.)**.** (Petrović 1955: 66).

Kako su Evropljani i ostali stranci posećivali Afriku u dvadesetom veku i tamo boravili, vremenom, pogotovo posle Prvog svetskog rata, a još više posle Drugog svetskog rata, i Afrikanci su posećivali Evropu i druge delove sveta te tamo tražili uslove za bolji život.

Radili su u Francuskoj ili u drugim evropskim kolonizatorskim zemljama, kao na primer afrički Kinez Dialo iz putopisa *Crno na belo* koji je bio neko vreme mehaničar u Francuskoj, ostali tamo ili se vratili. Toga prije, kad je Petrović pisao, nije bilo toliko koliko za vreme Davičovog putovanja. Studenti su putovali na studije u Evropu, umetnici i pisci su tražili internacionalnu pažnju. Davičov putopis na nekim mestima dopunjava Petrovićevu *Afriku* informacijama kojih u njegovom putopisu nema. Tako je za čitaoca koji je imao priliku pročitati oba putopisa zanimljivo videti kako ovaj kasniji putopis na neki način dopunjuje raniji.

U sledećem insertu Davičo spominje jednog bogatog crnog gospodina koji je imao četrdeset žena i nosio za svaku po jednu burmu i koji je u tridesetim godinama dvadesetog veka posetio Pariz.

Kasnije, kad se još više obogatio, taj šef je, povećavajući postepeno broj žena, povećavao i broj prstenja. **Kad je stigao u Pariz na kolonijalnu izložbu 1931, doterao je već do četiri burme na svakom prstu. Takav je i slikan. Pa su novine i pisale o njemu na onaj olako posprdni način na koji se govori o ljudima iz manjevrednih lucprdastih sredina.** (istakla T. B.) (Davičo 1962: 81).

Davičova druga priča o Afrikancu u Evropi odnosi se na Keitu Fodeba, gvinejskog političara i umetnika. Bio je poznata ličnost i njegovu pesmu o Nigeru recitovala su deca u školi. Posetio je Jugoslaviju nekoliko godina pre Davičove posete Africi.

Keita Fodeba, sadašnji ministar u vladi Seku Turea, autor je i pesme o junaku Alfajaja i pisac niza drugih prigodnih, političkih skečeva, kupleta i stihova, ali i kompozitor gvinejske himne. Mlad, energičan, preduzimljiv, **organizovao je negde u 1955. izvrsnu folklornu grupu plesača i pevača i s njom obilazeći svet, stigao i do nas. Uspomene na tu posetu još su mu sveže i seća se još uvek onih frenetičnih aplauza u Beogradu, Zagrebu, na Rijeci,** (istakla T. B.) aplauza kojima su bili pozdravljeni i on i njegova grupa. (Davičo 1962: 373).

7.12 ODNOS IZMEĐU BELACA I CRNACA

„Ovo je zemlja Belih!“ (istakla T. B.) Treba znati kako gorko to zvoni u ustima belca koji u svako podne mora uzeti kinin, koji se ne sme kupati u moru niti u reci, slobodan na suncu, koji ne sme piti običnu vodu, čiji nervi propadaju, koji ne sme živeti više od dve godine neprestano u koloniji, koji se ne sme umarati, ne sme pešačiti; jer su groznice i ludilo neprestano iza njega. (Petrović 1955: 214).

Apsurd ove N-ove izjave je očigledan kad Afriku nazove zemljom belih ljudi. Unapređenje medicinskog znanja u 19. veku omogućilo je Evropljanima da putuju u Afriku uz što manji rizik obolevanja od tropskih bolesti. Zapadna Afrika je dugo vremena bila poznata kao grob za belog čoveka. Dok 1840. godine nije bio otkriven uzrok malarije Evropljani nisu mogli sigurno putovati u Afriku. Otkriće kinina kao profilaktika protiv parazita malarije omogućilo je sigurnije putovanje. I Petrović je skoro sto godina kasnije tokom putovanja uzimao kinin.

Na brodu nam kažu da ga je trebalo ošamariti; to je, vele, jedini način da se objasni nešto crncu koga je uzbuđenje zaslepilo. **Nije se nikad dogodilo da crnac odgovori na šamar drukčije no poslušnošću.** (istakla T. B.) (Petrović 1955: 23).

To celo držanje, ta neprestana zabrinutost i strah, ta ograničenost, sasvim su životinjski. Crnac peva i smeje se neprestano, iako je plašljiv zato što je blizu prirode i životinja; ali je čovek. Majmun se ne smeje nikada, a brine se i straši, zato što je još uvek samo životinja. **Ja sam video da N. šamara svoga marmitona, da se izdire na njega i plaši ga, ali sam video i da ga, čim se ovaj uplaši i rasplače, teši, miluje i mazi:** (istakla T. B.) „Ti si marmiton „za“ mene, ti si sin „za“ mene!“ (Petrović 1955: 112–113).

Krajem dvadesetih godina dvadesetog veka, kad je Petrović putovao Zapadnom Afrikom, proces dekolonizacije još nije započeo. Kolonijalni odnosi bili su onda još prihvatljivi, kako ih predstavlja Petrović. Dekolonizacija Afrike započela je posle Drugog svetskog rata, kad su kolonizatori počeli povlačiti svoje administratore iz Afrike. Ali za vreme Petrovićevog putovanja po afričkim mestima kojima su Francuska i Britanija bile kolonizator i administrativni šef, Afrikanci su bili podređeni, smatrani kao manje vredni, nejednaki, necivilizovani, nesposobni, lenji. Umesto da se suprotstavi toj predodžbi, umesto da te ideje izazove, Petrović se često s njima slaže ili ih barem prihvaća bez potrebe analiziranja. Odnos bivših kolonijalaca prema crncima danas nam je skoro potpuno neshvatljiv. Kako im se moglo činiti normalnim da fizički mogu napasti čoveka nekažnjeno? Kao da su crnci deca pa se prema nekoj zastareloj misli tako postupa sa decom kad se od njih očekuje poslušnost. Takvo ponašanje u Davičovom putopisu više ne postoji ni kao opcija.

Gospođa J. kaže da **nikad jednog crnca, ma koliko on bio kulturan, ne bi primila za svoj sto**, i da ona nikad ne propusti priliku a da takvome crncu ne **stavi do znanja da je on jedne niže rase no što je ona**. Ona je inače vrlo obrazovana, tiha fina dama, doktor je medicine i njen je muž mnoge svoje godine posvetio Crnima. Svi koji se umešaju u naš razgovor smatraju da bi uistinu bilo **ispod svake mogućnosti jesti za istim stolom sa Crnima**. To smatraju otkako su svakodnevno sa njima, ali **ne umeju da daju nijedan ubedljivi razlog za to**. **Priznaju** da **obrazovan crnac može biti finiji od belca** a da i inače **može imati sve dobre osobine**. Vuije kaže da je to

osnovna antipatija rasa koje se brane – indoevropejci, semiti. A možda je to i zbog one osnovne upornosti čoveka da ne učini nikad nikome baš ono za čim taj najviše žudi (Prust). U svakom slučaju koliko je smešan onda napor belih da uvedu u hrišćanski duh Crne! (sve istakla T. B.) (Petrović 1955: 24).

U gornjem pasusu Petrović komentariše odnos nekih obrazovanih Evropljana koji su boravili u Africi 1928. Zanimljivo je kako piše o nerazumljivom ponašanju belaca utemeljenom na rasizmu. Svi kolonizatori ipak nisu imali isti odnos, kao na primer Petrovićev saputnik N. koji je govorio ovako:

„O ja nemam iluzija, **znam koliko je crnac bedan, pokvaren, i niži stvor, i ja ga prezirem isto koliko i drugi Beli; samo što ja znam koliko su i Beli isti gad i pokvarenost** (istakla T. B.)**.** Crnac oseća da je zbog nečega u mojim očima on na istoj visini na kojoj i belac, i to je dovoljno da bi za mene mnogo štošta više učinio. I oseća da nemam niti iluzija, niti predrasuda za njega. Kada ga udarim on vidi da to nije da bih ga ponizio, već da ga zaboli; a ja znam mesto gde ga najjače zaboli. Posle, kažem vam, **ja s Crnim govorim njegovim narečjem, tako da belcu ispred nosa odnesem posao. O, crnci me se grdno boje; od mene teško što mogu sakriti. Beli me se boje takođe i još mnogo više; ja znam sve njine tajne** (istakla T. B.).“ (Petrović 1955: 99).

Crnac Mej N’gesan, Petrovićev vozač, ponudio mu je vlastiti jastuk za spavanje kad je Petrović svoj jastuk slučajno zaboravio poneti na put. „Mej je navikao sebe da spava uvek sa jastučetom, to je njegov način da bude Evropejac.“ (Petrović 1955: 114). Da li bi za bilo kojeg belca on isto rekao da je bio subliman zbog toga što je drugom čoveku ponudio vlastiti jastuk? Verovatno mu se to ne bi činilo posebnim, a za to što je Mej učinio kaže: „On je činio nešto što je sasvim izvan fetiša i izvan običaja njegovog plemena; on je bio iznad vrste, i time subliman.“ (Petrović 1955: 115). Što znači da je bio izvan vrste i subliman? Da je time nadilazio ostale jednostavne crnce? Čini mi se da Petrović ipak nosi ukorenjene rasne i kulturne predrasude, što je sasvim očekivana posledica njegovog životnog iskustva. On je u Africi predstavljao Evropljanina i kolonizatora[50] kojeg je tamo privuklo traženje istorijske autentičnosti i primitivnosti. Tokom čitanja nije nam sasvim jasno da li se Petrović slaže s kolonizatorskim odnosom i da li se to njemu čini dobra stvar za razvijanje i civilizovanje Afrike ili pak smatra kolonizaciju za nešto loše što je iskvarilo afričko društvo. Stvarnost može biti i jedno i drugo.

Kad N. ujeda Mejovog pomoćnika za ruku zbog neposlušnosti, Petrović to opisuje ovako:

[50] U Afriku je došao kao Evropljanin školovan u Francuskoj kojem se kolonizatorski odnos čini prihvatljivim, sa kolonizatorskim pogledom na tamošnju situaciju.

N. je prgav kao svi belci u Africi, čija klima razriva karakter. Ako koji od crnih slugu, njegovih (on ima samo marmitona[51]), mojih ili Mejovih, ne posluša odmah, ili ne sa dovoljno dobre volje, N. ga ne ošamari kao što bi bilo koji drugi belac, već ga besno i naglo ujeda za ruku, leđa, mišicu. (Petrović 1955: 118).

Kao pisac sa jakim interesovanjem za fetišizam i ljudožderstvo (tema kojoj se Petrović stalno vraća u putopisu), Petrović ne propušta priliku upoređivanja ponašanja svog saputnika sa ljudožderstvom: „Ljudožderstvo u meni ne izaziva nikakav užas, kad je kod primitivaca, ali N. nije imao prava da postane ljudožder, ili bar sličan ljudožderu, čak iako je njegov život težak i gorak.“ (Petrović 1955: 119). Time Petrović jasno postavlja granicu između crnca i belca te ponašanja koje je za jednog i drugog prihvatljivo. Zato što su crnci primitivni ljudi, od njih se može očekivati primitivno ponašanje kao što je antropofagija, ali zato što je N. Evropljanin, koji je sve pre nego primitivan, takav odnos mu ne priliči. Zašto se Petroviću čini toliko nezamislivo da bi neki Evropljanin mogao biti primitivan[52]? Nema toliko bioloških razlika između ljudi koliko ih ima u njihovim kulturama. Prema Petroviću primitivizam ne nosi negativnu oznaku, on prosto jeste takav kakav jeste i Petrović se time na neki način oduševljava. On je u Afriku i došao s namerom da stupi u kontakt s primitivizmom. Ali po čemu je nasilno ponašanje nedolično za nekog Evropljanina koji to sebi nikako ne bi smeo dozvoliti? Nasilje i jeste način kojim su si Evropljani podredili afrička plemena i preuzeli vlast. Svojom nasilnom nadmoćnošću kolonizatori su zavladali afričkim kontinentom. Civilizovani Evropljani su na obalama stranih zemalja započinjali ratove, iskorištavali tamošnje stanovnike i njima trgovali. Po čemu Petrović kritikuje N-ovo ponašanje kad je većina istorije prisutnosti belog čoveka u Africi poznata kao istorija sirovosti, grubosti i nasilja belaca prema crncima?

Davičo u svom putopisu objašnjava nasilje koje je sprovodio beli čovek u Africi upoređujući ga sa zlodelima crnaca.

Bojom kože se ne stiče pravo na legitimaciju ni đavola, ni sveca, ali beli su crnima učinili toliko zla da ni hiljaditi deo tog užasa koji su napravili neće da načine svi crni lopovi, ubice, kanibali, gangsteri, čedomorci pa da se saberu sva zlodela koja su afričke kriminalne hronike zabeležile od pamtiveka ili će zabeležiti do kraja svih vekova. (Davičo 1962: 332).

[51] Pomoćnik kuvara.
[52] Primitivan u značenju osnovno, početničko, jednostavno, slabo duhovno razvijeno, nekulturno, na početnom stupnju razvoja.

Školovani crnac Mambu koji je Daviča vodio u posetu starom pevaču, evropsku civilizaciju naziva razmaženom:

To je sve zato što ste vi Evropljani razmaženi; vas vaši umereni uslovi nisu naučili strahu. Vi ga prosto ne umete da podnesete. Vaš blagi pojas uverava vas, izgleda, da sve sile sveta imaju vaš rast. Vi niste u stanju da zamislite da vas ništa prevazilazi. Ni bol, ni patnja, ni nesreća. Vi niste odrasli u tropima, gde smo prinuđeni da se od malena mirimo sa svime što nas nadilazi; pred suncem i kišom, zverima i travom, pred lišćem i svim nevidljivim iza njega; pred svime pokretljivim, nepomičnim, glasnim i utišanim – mi se osećamo maleni. (Davičo 1962: 31).

Bitna stvar koju čitaocu nudi Davičov putopis jeste pogled Afrikanca u Evropu. Za razliku od Petrovićevog putopisa, u Davičovom ima mnogo iskaza crnaca o tome kako oni vide i procenjuju evropsku i kolonizacijsku kulturu te time nude mnogo bolju priliku relativiziranja pojmova civilizovanosti i primitivnosti (koji se često spominju u oba putopisa) te čitaocu pružaju mogućnost kritičkog sagledavanja vlastitog kulturnog identiteta.

U sledećem pasusu crni kelner u engleskom hotelu Daviču poslužuje doručak. Davičo komentariše veoma moguće misli tog kelnera kad to što je naručio nije tako fino kao ono što inače naručuju engleski kolonijalci.

Kelner mi je doneo espreso i čašicu brendija (šljivovice nije bilo u takvom hotelu kakav je Ambasador). Rekao sam doneo. Da, doneo. Nije me poslužio. **Spustio je to na sto i udaljio se s osećanjem dubokog prezira prema meni koji sam divljak, jer ne znam šta treba poručiti za doručak. Nova priča o divljaku s dalekog Balkana stvarala se iza crnog čela dostojanstvenog kelnera** (istakla T. B.) koji je nekada davno služio lordove u Karltonu. (Davičo 1962: 317–318).

Dok je u grupi saputnika Davičo putovao kroz džunglu, kamionu kojim su se vozili oštetio se točak pa su bili primorani čekati pomoć uz put i rešavati probleme na koje su naišli tokom čekanja. Davičo je u ovom slučaju bio apsolutni stranac među Afrikancima na njihovom tlu i osetio je unutarnji pritisak po hrabrom i dostojnom ponašanju jer je u svojoj svesti za kolektivni osećaj znao da svojim ponašanjem predstavlja zemlju iz koje dolazi – Jugoslaviju – i njene stanovnike. Znao je da će Afrikanci sliku o Jugoslovenima uopštiti na osnovu njegovog ponašanja, isto kao što su i Evropljani uopštavali Afrikance na osnovu veoma oskudnih informacija.

Ovi oko mene svi su Afrikanci. Njih je puno. Oni su različiti. **Niko od njih nije za druge *Afrikanac*, nego Dialo, Koloko, Sila. Ali ja sam jedini od njih – Jugosloven. Ako se ne držim kako treba, oni će, i kad**

zaborave moje ime, pričati: „S nama je bio i jedan Jugosloven. Što su to kukavice! Bio je žut i zelen (istakla T. B.).“ (Davičo 1962: 197).

Mambu Papà, afrički učitelj u penziji, vodi Daviča u posetu poznatom pevaču epova Đakateu. Mambu se bavio izučavanjem antropologije i istorije. Kad su u prvoj polovini dvadesetog veka naučne misije iz Evrope dolazile da izučavaju afrička verovanja i običaje, on im je pomogao svojim istraživanjima. U kasnijim objavama dela tih istraživača njegovo ime se nije spominjalo. Mambu kaže kako su oni na štetu Afrikanaca iskrivljavali podatke i izbegavali logičke zaključke. Za predodžbe koje su stvarali kod čitalaca kaže:

„Ispadalo je nekako vazda da smo **alogičan i prelogičan svet** (istakla T. B.), da ne umemo da mislimo kao normalni ljudi, da smo divljaci i barbari, ljudožderi i neradnici, kontemplativci i velika deca, smrdibube i neopranci, jednom reči ljudi koji su nedorasli, zgranuti i neumni ljudi kojima će zadugo trebati tutori. Pri tome nametalo se kao zaključak da ti tutori treba da budu baš iz zemlje iz koje je i ova ili ona „naučna“ misija.” (Davičo 1962: 16).

O načinu razmišljanja crnaca, o tome koliko „logičnosti“ ima u njemu, pisao je već Petrović:

„Ovde dugujem jedno objašnjenje za koje jedva da se smem založiti, pošto su ova **posmatranja u izučavanju primitivnog čoveka isuviše nesigurna. Sve je misterija i sve je ilogizam u njemu. Niti je crnac savršeno „prelogičan“ kao što tvrdi Levi Bril, niti je identičan nama; niti je onakav kakvim ga vidi Frazer.** Ne verujem da se ijedan savršen sistem može primeniti u izučavanju njega.” (sve istakla T. B.) (Petrović 1955: 86).

Lusjen Levi Bril (Lucien Lévy-Bruhl) (1865–1939) i Džejms Džordž Frejzer (James George Frazer) (1854–1941) bili su antropolozi koji su se bavili primitivnim mentalitetom i mitologijom. Levi Bril u raspravi o dvama vrstama mentaliteta suprotstavlja „primitivan“ i „zapadnjački“ način razmišljanja. Kod primitivnog načina razmišljanja razlike između percepcije stvarnog i natprirodnog ne postoje i manipulisanje okolinom je utemeljeno mistikom. Korišćenje logike je karakteristično za zapadnjački način razmišljanja. Frejzer se bavio verskim uverenjima i tvrdio da se ljudsko verovanje razvija u tri faze – prvu fazu, koja je primitivna magija, zameni vera, a nju zameni nauka.

Davičo zapisuje razgovor između gospođice Rebeke iz Sjedinjenih Američkih Država i jednog zapadnoafričkog lekara o masovnom preobraćanju američkih crnaca na islam te o religijama u Africi.

- Znači imaju prava oni naši nigeri koji napuštaju hrišćanstvo i vraćaju se islamu. Oni tvrde da ih hrišćanstvo uči pokornosti i da se pokornošću ne može doći do slobode. Znate li da se već nekoliko miliona američkih nigera vratilo islamu! Oni tvrde da je to vera hrabrih.
- Vraga! – prekide je lekar. – Islam propoveda fatalizam i mirenje: „Sve je zapisano i ti ne možeš pobeći od svoje sudbine u rukama Alaha!“ **Sve religije, draga Rebeka, uče istom. I fetišizam nas je stavljao pod vlast natprirodnih sila, u stvari neobjašnjenih i neshvaćenih prirodnih pojava, a šta to znači negoli opet isto. Između fetišističke pokornosti, islamskog fatalizma i hrišćanske krotkosti – nikakvih razlika!** (istakla T. B.) (Davičo 1962: 361–362).

Davičo je u ovom pasusu postavio uz bok tri glavne sisteme verovanja u Zapadnoj Africi sredinom dvadesetog veka te time na isti stepen uz islam i hrišćanstvo, koji su u Afriku došli izvana, postavio i fetišizam, za koji se veruje da ima tradicionalne korene u Zapadnoj Africi i na kojeg se od srednjeg veka dalje gledalo kao na manje vredan, primitivniji, stepen religijskog verovanja.

7.13 GUBAVOST

Gubavost je jedna od tipičnih afričkih bolesti. O njoj pišu oba pisca, a gubavost je još i danas problem koji tereti neke delove Afrike. Petrović u razgovoru sa saputnikom doznaje nešto o toj bolesti, ali je o njoj čuo i čitao već prije dolaska u Afriku. Davičo takođe.

„Mislite da je taj deran bio gubavac?“ – „Tu ne može biti nikakve zablude; uostalom **sva ova plemena su prezaražena gubom**. Vidite ovoga mladića ovde; te mrlje oko nosa i na plećima ne mogu biti drugo no to.“ – „Zna li on od čega boluje?“ – „Razume se. Pitajte ga. Samo ga to ni najmanje ne uznemirava. **Guba dolazi od zlog duha koji je navučen na porodicu, i nju bi, razume se, samo vračarija mogla odagnati.** U Tafiru je jedna misija milosrdnih sestara bila podigla azil za gubavce koji se već raspadaju; inače bi trebalo lečiti pola afričkog stanovništva!“ […] **N. tvrdi da u kolonijama nije poznato da se belac može zaraziti gubom od crnca;** trebalo bi da je rana otvorena, da bude infekcija krvi dodirom ili hranom. **Potrebno je nekoliko godina često da se pokažu simptomi.** (sve istakla T. B.) (Petrović 1955: 117).

Zbog prirode fetišerskih afričkih verovanja za gubavost kao i za druge bolesti često se verovalo da potiču iz nekog prokletstva, a ne da za njih postoji sasvim razumno biološko obrazloženje. Davičo je takođe pisao o gubavosti. Ova bolest je stvarno bila problem u Africi u prošlosti. Danas je utvrđeno da se simptomi gubavosti nekad pokažu tek nakon 5 ili čak 20 godina od infekcije. Zna se kako se prenosi. Do 1940. godine za gubavost se verovalo da je neizlečiva. Davičo je isto tako mislio u šezdesetim godinama, ali već je postojalo više

informacija o toj bolesti i počelo se verovati da se može lečiti. Davičo o gubavosti dok putuje kamionom kroz džunglu s Afrikancima piše sledeće:

- Jeste li iz Jemborija?
- Ne. Odavde smo blizu. **Ovo mi je brat, vodim ga u leprozorij. Čuo sam da tamo to leče.**

Gubavac s nama? Čuo je da „to" leče. Eufemističko „to" je guba. **Đavola, sve će nas još zaraziti.** Da iskočim i sačekam drugi neki kamion? Jeste, pa da mi se smeju. Pogledam oko sebe: **niko se nije ni pomerio**. Zašto bih onda ja bio gori? Zato što **ponešto više znam o toj opakoj bolesti**? (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 108).

7.14 ALBINIZAM

Albinizam nije bolest ali jeste poremećaj u organizmu koji je veoma zanimljiv fenomen za belog čoveka kad vidi crnca koji u stvari nije crn. Petrović ih opisuje ovako:

Dva-tri sasvim bela crnca (albinosa), crveni, izborani, kao skuvani, jezivi, omrznuti od svojih sunarodnika. Zanimljivo bi bilo znati ukoliko su bili začuđeni urođenici koji su prvi videli belce, kad su već ranije znali za ovakvu svoju belu braću. Danas oni jasno razlikuju belca od albinosa, i dok jednog smatraju za savršenstvo lepote, drugoga preziru zbog njegove abnormalnosti. (Petrović 1955: 35).

Davičo ne spominje preziranja crnaca s albinizmom zbog abnormalnosti. Suprotno, on o albinizmu ili akromiji kod crnaca piše ovako:

Mi smo belokošci za Afrikance taman toliko obučeni koliko su i oni nama. Sem toga, naša boja kože nekima se od njih ne sviđa i mi smo im ružni čak i više od nego albinosi. Ti su bar grguravi. Oni su riđokosi, belokoži i često vrlo pegavi. Jedino usne, nos i ostale crte lica su im sasvim negroidne. Postoji priča: u trenutku kad su začinjani, između oca i majke prošao je zao duh, pa je svaki albinos u stvari đavolov sin. I prema tome đavo. (Davičo 1962: 360).

Kao i za gubavost i ostale nedaće za koje su mnogi Afrikanci verovali da potiču iz magije, za albinizam takođe nisu tražili razloge u prirodnom svetu.

7.15 RAZMIŠLJANJE U CRNACA

Davičo u razgovoru sa Švajcarcem, u hotelu koji je nekad bio namenjen samo belim ljudima, raspravlja o tome kako je relativno shvatanje duhovnosti i sujeverja između sasvim različitih kultura. Sujeverje je bilo poznata pojava čitaocima putopisa jer postoji u svakom društvu, pa

se time može preispitati pretpostavka (koja po mišljenju nekih antropologa nije bila samo pretpostavka, nego činjenica) da su beli ljudi pametniji te da se nalaze na višem stupnju mentalnog razvoja od crnaca. Neki Evropljani, kako u prošlosti tako još i danas, veruju u natprirodne zakone i izvode religiozne rituale.

- Ja sam već prilično vremena ovde i mogu vam reći da niz manifestacija njihovog duhovnog života, njihovih verskih i drugih rituala, svedoči o postojanju jedne sasvim drugačije mentalne strukture nego što je naša. Znate li vi da afrikanski *planteuri*, ti afrički seljaci, veruju da trave i kamenje imaju svoje jezike?
- Znam čak da su taj jezik seljaci u mojoj zemlji nazvali nemuštim jezikom. Jedan stari učitelj Afrikanac pričao mi je o **prevodivosti svih praznoverica sa ma kog crnog tribalnog jezika na ma koji beli** nacionalni. Tvrdio je da **nema skoro nijednog među svim tzv. primitivno-mentalitetnim predanjima, mitovima i ritualima koji ne bi našao svoj korelat u legendama evropskih ili azijskih naroda**. (sve istakla T. B.) Uostalom, on je dugo godina radio na jednom takvom uporednom *rečniku* praznoverica i ostalih *verica*. (Davičo 1962: 100–101).

Ganski pisac Rodžer Daviču kaže o Gancima: „Njihov se način mišljenja kreće oko granice religioznog uopštavanja, te vrlo primitivne tehnike zaključivanja, na žalost žive i kod zaostalog sveta Evrope, ne samo tu u Africi." (Davičo 1962: 315).

Petrović u sledećem pasusu komentariše bogatu oralnu tradiciju afričkih plemena i njihovih epova uz napominjanje karakteristika mentalnih sposobnosti crnaca. Na neutemeljenu izjavu da mozak crnca nije sposoban vršiti analizu i dedukciju postavlja se otvoreno pitanje – Kako je Petrović došao do ovog zaključka?

Što je najzanimljivije, crnac **zna napamet često i epopeje susednih plemena, reč po reč, bez pogreške, cele, iako nijednu njinu reč ne razume**, utoliko pre što su te epopeje na arhaičnim jezicima. To pripoveda i Vuije, koji je zabeležio na licu mesta (pominjano svuda) najlepši crnački ep o borbi Sumangurija, Bambare, poglavice fetišista, sa Sundijatom, Melinkejom, poglavicom muslimana. **Poznata je jedinstvena upečatljivost crnačkog mozga, koji inače nije sposoban ni za kakav analitički ili deduktivni napor** (sve istakla T. B.). (Petrović 1955: 17).

Afričku usmenu tradiciju spominje i Davičo kad se u poseti starom pevaču Đakateu upoznao s posebnim načinom kazivanja. Đakate govori o prošlosti plemena pre dolaska belog čoveka i o tome što je usledilo njegovom dolasku, kako su se Evropljani odnosili prema crncima, na kakve su ih poslove terali, kako su se kolonski guverneri ponašali u selima kad su došli

skupljati hranu i davanja itd. Pevač je bio veoma bitan u društvu i ljudi su ga zbog njegove sposobnosti prepričavanja i usmenog stvaranja poštovali.

[…] Papà se raspoloženo raspričao o starom *griou,* pesniku-pevaču, slavnom aedu, najstarijem bardu Afrike. Njemu me je poveo. Da ga čujem. Ako bude raspoložen. U mladosti je ratovao sa Samorijem; bio uticajan u štabu tog genijalnog vojskovođe i državnika pa, iako nije bio marabu, tj. vrač-čudotvorac, njegovi su se saveti slušali a njegove su pesme razgaljivale i hrabrile vojsku više no odmor, hrana i dobra pošiljka municije. Kaže Papà. (Davičo 1962: 28–29).

Petrović nekoliko pasusa posvećuje analizovanju i objašnjavanju načina mišljenja crnaca upoređujući ga s tipičnim evropskim mišljenjem. Bavi se brojevima, organizovanošću, sposobnošću primećivanja neobičnosti, verovanjima u fetiše itd.

Kad već spominjem razlike u pojmovima o svojini i izražavanju, treba podvući ono što odmah iznenadi belog putnika, da **crnac ne broji dalje od četiri. Ja ne verujem da je tu neka specijalna nesposobnost za brojanje, ne verujem čak ni da su uzroci zbog celokupne mentalne deformacije – koja, razume se, postoji** (istakla T. B.) – već da brza granica brojenju dolazi zbog brze granice potreba. U stvarnosti, sve što crnac ima „za" sebe i svoju porodicu ne prelazi skoro nikad ni četiri krave, ni četiri kolibe, ni četiri žene ili kaptiva. Apstraktno on ne mora da broji kao mi. Nije li čak i za nas, već posle broja deset ili petnaest, pojam količine: dosta ili mnogo? Ne kaže se, niti je u svesti pretstava, da sam pročitao za mesec dana četrnaest knjiga, već se kaže: dosta knjiga ili mnogo knjiga. Za crnca samo ta izlišnost da tačno određuju brojnu količnu za sebe ili druge nastaje već posle broja četiri. Nije da on ne vidi da je pet mnogo manje od stotine nečeg, ali je i pet, toga i toga, već u zamašnoj brojnoj količini. (Petrović 1955: 109).

Kod primitivca ne postoje pojmovi o prirodnim zakonima. (istakla T. B.) Rađanje nije zakon, umiranje nije zakon. Kad ne bi bilo zlih očiju, povreda fetiša, i drugih čari, čovek nikada ne bi umro. Zato i ako umre, recimo, čovek od strele ili ujeda zmije, traga se uvek koji je taj sused ili prijatelj koji ga je ubio, izvršivši pre toga čarolije i fetiše protivu kojih se nije moglo odbraniti. (Petrović 1955: 153).

Njino verovanje u fetiše savršeno je slepo. Deset puta ponudi crnac nepoverljivom belcu koji ne veruje u moć fetiša protivu uboda da pokuša probosti njegovu ruku. Treba znati da čak i da bude posečen, ništa to njega ne bi razuverilo, jer **bi smatrao da belac samo ima mnogo jači fetiš, ili da se on o svoj ogrešio.** (sve istakla T. B.) (Petrović 1955: 208–209).

Približavajući se kraju svog putopisa, Davičo na temelju ličnog iskustva komentariše predrasude o crncima: "Na primer: crnci su lenji. Oni su kao deca: lažljivi su i ne drže obećanja. Svi oni imaju nekakav miris od kog se nama belima diže i prevrće stomak. […] laž je sve što se o mirisu priča, nedostojno gnusna kleveta. Nedostojna iznošenja poričućih

dokaza." (Davičo 1962: 398–399). Zbog toga što je znao stereotipizovane rasističke ideje nekih Evropljana, važno mu je bilo da čitaocima putopisa te diskriminatorne predodžbe ukloni.

Kada je reč o rasnim razlikama i rasizmu, bitno je znati da obeležavanje primitivnosti Drugog temelji na verovanju u biološko uslovljenu različitost te sledstveno superiornost nekih i inferiornost drugih rasa. Antropolozi devetnaestog veka su razvili ideju rasizma kao posledicu proučavanja „primitivnih" naroda. Sudeći po nekim njegovim izjavama, čini se da je Petrović na crnce gledao sa visine, kao neprimitivni civilizovani Evropljanin.

Sasvim uz mene, **urođenici**, jedan čovek i dve žene, **da bi me očarali, oslovljavaju se između sebe na francuskom[53] sa: monsieur i madame. Krešte i laparaju na sav glas. Pokreti su im naučeni od belih žena kad ogovaraju; izgleda kao da igraju kakav Sterijin komad**; udaraju se rukama, uzvikujući: „Iju, iju, šta kažete!" Jedna od njih ciči u oduševljenju drugoj: „Madame, madame, moj muž je mažiskil a ja sam paroksizam; a ne, madame, vi, naprotiv, niste paroksizam, vi ste verbal!" One **pripadaju eliti pokrštenih crnaca koji čitaju propagandističke brošure, te se radosno i raskošno kite blještavim rečima bez smisla**, kao krupnim bisernim đerdanima od morske pene. (sve istakla T. B.) (Petrović 1955: 42).

Za pola sata crni hrišćani bili su sasvim iznemogli od svoga majmunisanja otmenosti. Žene su najpre jele suvu ribu i hleb, vlažan i bez kvasca, što liči na prljavu slaninu, a zatim zahvatile vode u noćni sud da bi se rashladile, zapiranjem. **Čovek, boreći se još sa evropejstvom** (istakla T. B.), kao čovek koji samo što nije zaspao, pruži im galantno svoj rubac da bi se njim izbrisale između nogu. (Petrović 1955: 42).

O pojmovima primitivnosti i civilizovanosti, kojima se Petrović i Davičo u putopisima konstantno vraćaju, piše Stanka Radović u članku *Prostori postkolonijalne književnosti:*

„Civilizacija" je, kako često čujemo, u beloj Evropi. Vanevropski svet kolevka je, kako se često misli, divljaštva, marginalnih kultura i obojenih ljudi koji u rasističkim definicijama sveta postoje uglavnom samo kao odbačen, često potlačen, ali i romantizovan trag necivilizovane prošlosti. Takve kulture su, kako je uobičajeno reći, „primitivne". Iako je „primitivizam" kao umetnički pokret početkom 20. veka obeležio i iz korena promenio odnos prema umetnosti u Evropi, u tom okretu ka neevropskom kulturnom nasleđu ipak opstaje ideja o van-evropskom kao riznici nesvesnih, iracionalnih, naivnih, ali i autentičnih oblika života. Evropa u tom smislu sebe oduvek sagledava kao centar razvijenog *istorijskog* postojanja dok van-evropske kulture postoje van istorije, u vremenu mitske večnosti u kome se zauvek može pronaći ili divljaštvo koje nas plaši, ili naivnost koju smo nekada i sami posedovali i kojoj danas povremeno težimo. Zbog te slike o primitivnom čoveku, odlazak umetnika-avanturiste u izvorne prostore „egzotičnih" naroda, [...] preteča je današnjih turističkih putovanja koja

[53] O tome više u poglavlju Pitanje jezika, str. 57.

omogućavaju zamorenom i duhovno neplodnom građaninu Evrope ili Severne Amerike trenutak inspiracije i odmor od sopstvenog napretka.[54]

7.16 UMETNOST, IGRE I MASKE

U vreme modernističkog Srpskog književnog glasnika Bogdana Popovića snažno je bilo mišljenje da je umetnost kod „primitivaca", kako su zvali Afrikance, nazadovanje u varvarstvo.[55] Petrović je uprkos tome bio oduševljen afričkom plastičnom umetnošću i uporedio je sa idealima klasične umetnosti.[56] Skupljao je umetničke radove, kupovao je maske i za pleme Baule (Baoulé) iz Obale Slonovače rekao: „Boake je prestonica plemena Baule i njih je najviše ovde. To je ono čuveno pleme na koje se uvek misli kad se govori o crnačkoj umetnosti." (Petrović 1955: 63).

Niže ne Okeanu, graničeći se sa samom železničkom prugom, živi pleme Baule. Čovek Baule je vrlo lep, blag, nežan u ophođenju. Njegovo telo je srednjega rasta, muskulozno, ali toliko isfinjeno da je skoro fražilno, reklo bi se, vajano od Praksitelesa. Kad spominjem vajarstvo, to je zato što su Baule tvorci čuvenih maski. Baule voli ugodan život i ukusan je pri oblačenju, finiji je i prijatniji u ophođenju no nijedan Evropejac. Njegove žene znaju za umetnost elegancije i flerta. Reklo bi se: Baule je najbliže Evropejcu. Ne, Baule je na suviše niskom stupnju; niže je od onih iz Banfore. Kod njega postoji neki iznenadan blesak senzibilnosti i umetničkog stvaralaštva. Na tome se ograniči njegov genije rase. Teže shvata od ostalih, manje ima invencije, manje ljubopitstva i aktivnosti. To je skoro uspavana, zatupela rasa, čak možda i u dekadenciji. Odjednom, plemena između Baule i Liberije, rase koje su dosta odevene, koje su čvrsto na putevima, u dodiru sa Belima, ljudožderske su. Ljudožderstvo kod njih nije način ishrane, niti postoje kasapnice ljudskoga mesa, kao nekada i ponegde, ali je svakodnevno, otkriveno, fetišersko i običajno, uprkos ogorčene borbe od strane francuskih vlasti. (Petrović 1955: 215).

U sledećem pasusu Petrović komentariše igru maskama u nekom selu.

Tražim mu da skine masku. On me se valjda boji i polazi rukom kao da će je skinuti; žene, koje bi svakako morale umreti čim bi videle lik igrača i saznale koji je od saplemenika danas bio „Veliki hipopotam", cičeći grabe svoju decu i beže kud koja. Ljudi se smeju. Igrač, međutim, ni zbog sebe ne sme skinuti ovde masku već na utvrđenom mestu iza svoje kolibe. Odjednom se pojavljuje njegov svakodnevni crnački lik sa malom jarećom bradicom. Crnci, saplemenici, koji se isto tako moraju praviti da ne znaju ko je od njih primio na sebe da izvrši obred fetiša, kao iznenađuju se, i uzvikuju radosno; lupkaju ga po ramenima. To je seljanin, fetišer Bro.

[54] Stanka Radović, Prostori postkolonijalne književnosti, MATICA, 2011. Str. 193.
[55] Pavle Milenković: Etnološki romantizam Rastka Petrovića. SOCIOLOGIJA, Vol. LII (2010), N° 1, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, 2010, str. 64–65.
[56] Isto.

Izgledaju svi dosta iskreno oduševljeni ovom valjda svakodnevnom pretstavom. Ja, koji sam samo čitao po knjigama opise sličnih mađija, već nisam zato imao osećanje novosti. I to je njina snaga primitivnosti koje u meni nema. (Petrović 1955: 83–84).

„Snaga primitivnosti“ jeste zanimljiv način opisivanja primitivnosti. Čini nam se da Petrović taj izraz koristi pozitivno, kao nešto dečije čega su sposobni samo jednostavni crni Afrikanci, a ne više komplikovani i civilizovani ljudi koje on predstavlja u Africi. On je njihovim načinom ponašanja impresioniran. Davičo iskustvo sa afričkom umetnošću za razliku od Petrovićevog opisivanja prikazuje jačim kritičkim pristupom. On komentariše kako je kolonijalna vlast iskoristila stvaralaštvo koje je zvala inferiornim. I dan danas se vode rasprave da li treba da se umetnost, koja je bila ukradena i uzeta iz Afrike i odvedena preko mora u Evropu i Ameriku, vrati njenim tradicionalnim vlasnicima, ili barem u okruženje u kojem je nastajala. O tome što je video u muzeju kaže:

Video sam izložene maske i skulpture. One koje su inspirisale belca Pikasa. Originali su u Londonu. Ovde su kopije u obojenom gipsu ili odlivci u bronzi. I to. S kojim su pravom remek-dela afričkog plastičnog genija preneta u metropole pljačkaša? S kojim su pravom otimana ta dela? U ime čega? Civilizatorske misije? Pa ako su to bili divljaci koje je trebalo civilizovati, zašto su najlepše maske, skulpture, najveličanstvenije izrezbarene stolice čifova i kraljeva, zašto su oklopi od kože, tika, bronze, gvožđa ili čelika transportovani u Lisabon, London, Pariz? Zar su civilizatori imali potrebe da budu, ako ne civilizovani, a ono oplemenjeni umetničkim tvorevinama bezvrednih, prljavih lenjih crnaca? (Davičo 1962: 331-332).

8 PITANJE JEZIKA

U oba putopisa pisci se posvećuju jeziku, ali primereno vremenu u kojem su pisali, svaki na svoj način.

Pitanje jezika nije ni približno toliko bitno Petroviću koliko Daviču. Petrović je neke jezične teme spominjao usput, samo kao informacije o kulturi, kad je imalo veze s jelima i plemenskim jezicima. Davičo, nasuprot, zbog snažne političke angažovanosti, istakao je kako je jezik u stvari komplikovana tema. O razgovoru s crncem koji je uređivao saobraćaj na raskršću pisao je:

U isti mah pomislim: možda je on rekao da se slaže zato što je godinama bio prisiljavan da izvršuje svaki prohtev kolona i da se složi sa svakom njihovom reči; možda je – mislio sam užurbano dalje – rekao da se slaže kao što je rekao pre toga *hvala*, prosto zato što mu je francuski kojim govori stran jezik pa, ne znajući ga dovoljno, nasumce upotrebljava neke izraze i prefabrikovane fraze, nesvestan šta one zapravo znače. (Davičo 1962: 22).

I Petrović i Davičo kritikuju korišćenje francuskog jezika u crnaca. Kažu da takve crnce ne mogu shvatati dovoljno ozbiljno.

Odjeknu snažan pucanj, kamion odskoči i poklecnu, naglo zaševrda i zaustavi se. Iz kabine istrča šofer i pogleda sav očajan u levu prednju gumu, ciknu, uhvati se ljutito za glavu i opsova na francuskom: „Merde!“ Ne znam zašto, ali kad god Afrikanac kazuje na jeziku bivših kolona neko svoje snažnije osećanje, ma koliko bilo autentično u istini, ono deluje lažno i neuverljivo. Zato se i ne uznemirim suviše. Šta tu izvodi! (Davičo 1962: 145).

Jedan od načina kako su se crnci približili kulturi francuskih kolonizatora bio je korišćenje francuskog jezika. On je njima bio nametnut i morali su ga znati ako su hteli da se sporazumevaju s kolonizatorima, ali se Petroviću njihov način korišćenja francuskog činio neiskren, iskvaren, kao da su se pretvarali da su nešto što nisu: „Kad govore između sebe, francuski, da bi bili fini: 'E mon vie, ti manbet vreman! Ze ve tangele palsk ti e sovaz, ti ne pa sivilize!'” (Petrović 1955: 218).

Petroviću se u jednom trenu gadilo kako su crnci govorili francuski, a u drugom trenu to mu se dopadalo: „Volim jezik kojim se crnci izražavaju na francuskom. [...] Ne kažu nikad: 'parle' već 'koze' (z koz avek vu, z koz banbara musje!) Vole reč: paradoksal; 's smen e paradoksal', mesto 'parfe'. [...] Ne kažu nikada: 'lese', već: 'poze'.” (Petrović 1955: 217).

U sledećem pasusu Petrović spominje jednu karakteristiku koja je jezicima afričkih plemena koja je posetio zajednička.

Afrika je ogromna i plodna; za crnca, koji je izvrstan zemljoradnik, imati svoju zemlju, stalnu zemlju, sasvim je nepotrebno. Crncu bi čak bilo nemoguće i izraziti na prost način da je zemlja samo njegova**; jezik ovih plemena uopšte ne raspolaže prisvojnim genitivom; sam pojam toliko im je stran da čak, i kad nauče naše jezike, izražavaju ga i dalje na isti opisan način: „Ovo je za mene, ovo je za tebe; hoćeš li čašu što je za tebe, ili onu što je za mene?“** (istakla T. B.) a što znači: ovo je moje, ovo tvoje, hoćeš li svoju ili moju čašu? (Petrović 1955: 108).

Od Petrovića doznajemo za jedan od plemenskih jezika koji su se govorili u nekadašnjem Francuskom Sudanu[57], u vreme Davičove posete Africi već zvanim Mali: „Moj prijatelj govori sa njima bambara, što je jezik sudanski, ali koji, kao Evropljani francuski, govore svi trezveniji crnci u zapadnoj Africi.” (Petrović 1955: 14). Davičo spominje jezik volof kao jedan od plemenskih jezika koji se govorio na području Senegala: „Ali je tad i na volofu, jednom od jezika Senegala, rekao nešto.” (Davičo 1962: 259).

Jezik kao sredstvo komunikacije među ljudima ima bitnu ulogu u definisanju identiteta i ukazivanju na društvene strukture moći. O ispravnom načinu korišćenja jezika odlučuje taj koji ima moć u određenoj društvenoj zajednici. U raspravama o postkolonijalnoj književnosti mnogo se pažnje posvećuje upravo toj temi – koji jezik koristiti za pisanje i kakvo značenje ima korišćenje određenog jezika. U društvu koje ima kolonijalnu prošlost i kome su kolonizatori nametnuli svoj jezik, teško je naći pravu meru i dogovor koji jezik gde koristiti. Kad je mnogo plemena, svako sa svojim jezikom, imalo istog kolonizatora, svi su morali naučiti njegov jezik. To im je bilo zajedničko sredstvo komunikacije koje je ostalo i posle odlaska kolonizatora, do današnjih vremena. Kad su se oformisale afričke države sa određenim brojem plemena različitih kultura i jezika, u novom društvenom uređenju još uvek su se svi morali snalaziti i sporazumevati. Sledstveno, jezik kolonizatora još se i danas koristi u te namere dok se u privatnim zajednicama koriste maternji jezici.

Engleski i francuski jezik danas su kao i u prošlosti (između Afrikanaca samih i kolonizatora) jezici književne i političke komunikacije u Zapadnoj Africi među Afrikancima istih i različitih plemena te njihovo sredstvo komuniciranja sa preostatkom sveta. Mada se može činiti

[57] Ne misli se područje današnjeg Sudana ili Južnog Sudana, nego područje francuske kolonije Francuski Sudan između 1890. i 1960. godine.

kontradiktorno, ti jezici su poslužili kao instrument udruženim Afrikancima u borbi za nezavisnost od belih tlačitelja. Tako veliki zajednički jezici imaju ujedinjujuću moć za Afrikance koji zbog jezičnih razlika u afričkim maternjim, plemenskim jezicima imaju poteškoće u komuniciranju.

Davičo predstavlja jezik kao problematiku novonastajućih zapadnoafričkih zemalja, pogotovo u kontekstu jezika književnosti. Mis Helen u razgovoru s Davičom njemu objašnjava jezičnu situaciju bivše engleske kolonije i kako je to bitno pitanje za narod i književnost.

I nisu bez razloga otvarali svoje škole. I nisu uzalud ostavili na odlasku za sobom ljude školovane u njihovim školama. Njihov mentalitet je stasao. I on će se zadržati u nekima od nas i kad se nastava ne bude više odvijala na engleskom. Da vas preduhitrim: to je isto – dramski motiv. **Pa što ne pišem? Ali na kom jeziku da pišem? – pitam ja vas. Jezik bivših gospodara nije jezik naroda. A narod Gane nema jedinstveni jezik.** (istakla T. B.)

Na što Davičo odgovara: „Napišite vi knjigu na engleskom ili na ašantiju. Ako je dobra, prevodiće se na sve jezike Afrike i sveta.“ (Davičo 1962: 306).

Mis Helen se školovala u Engleskoj. Gana je bila britanska kolonija do nezavisnosti 1957. godine. Pre toga zvala se Gold Kost (Gold Coast). Rodžer, pisac i suprug Mis Helen, o književnoj situaciji u Gani rekao je:

„Nedavno smo osnovali i **Udruženje književnika**. I, ne smejte se, ono broji više od stotinu članova. Ono, jasno, nije ni udruženje dobrih pisaca, ni udruženje književnika samo. Tu smo učlanjeni svi – novinari, radio-reporteri i politički komentatori, novinski fotografi, pisci propagandnih brošura, urednici specijalnih ilustrovanih publikacija i kalendara, svi koji se služimo pisaćom mašinom i sličnim spravama. Ima kod nas u udruženju i **nekoliko pisaca. Ali ni oni ne žive od svojih knjiga.** Razlog? **Ne štampamo ih. Pre svega – jezik. Pre oslobođenja izgledalo je prirodno da se pravi karijera u Londonu i pisanje na engleskom nije stvaralo nerešive dileme savesti. Danas? Štampa, propaganda i ostalo, to je na engleskom. Taj je jezik glasan i ima mnoge uši i mnoge oči.** Ali **za moju generaciju koja misli i oseća na svom plemenskom narečju a izražava se na stranom jeziku na kom je naučila da čita i saznaje od osnovne škole do univerziteta i posle, nemoguće je više stvarati. Sloboda nas je uništila kao pisce.** Žalim li? […] Ni najmanje ne žalim. **Englezi nas nisu spremali za pisce. Školujući nas, oni su hteli da dobiju samo odane a jevtine niže i srednje činovnike. To su i dobili.** (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 309).

Pisci, koji hoće omogućiti što većem broju čitalaca da pročitaju njihove radove, moraju uzeti u obzir da će to najjednostavnije postići pisanjem na jeziku bivših kolonizatora, jer ih razume mnogo više ljudi. Sa druge strane takav pristup može značiti nepoželjni produženi proces

podređenosti nekada stranom jeziku i kulturi. Naravno, današnjim piscima Zapadne Afrike francuski i engleski jezik nisu strani jer se odavno već koriste u školstvu, politici, poslu i javnoj upravi, ali zbog kolonizatorske istorije neki biraju da pišu na maternjim afričkim jezicima prosto kao oblik otpora prema toj istoriji nametanja strane kulture. To znači da u svojim delima sačuvaju sopstvenu kulturu (mada uvek u nekom hibridnom obliku) i njihovi čitaoci razumeju to što piše upravo tako kako je autor hteo zbog zajedničkog jezika i kulture, ali je broj čitalaca sledstveno mnogo manji. Da bi rad bio dostupan širem krugu čitalaštva treba ga prevoditi, što znači da se mnoge kulturne konotacije gube i manje ljudi ima mogućnost razumeti piščevu nameru s delom (ponekad to jeste i stvarna namera pisca – subverzivno distancirati bivšeg kolonizatora[58] i njega pretvoriti u manjinu koja nešto ne razume i kojoj trebaju pomoć i uputstva da nešto nauči).

Rodžer dalje govori kako je teško piscu dopreti do nepismenih ljudi koji su u ono vreme sačinjavali većinski deo stanovništva.

Moj narod je nepismen. Meni nije više stalo da pišem za publiku Old Vika. Ono što bih hteo da kažem ne tiče se njih, nego ljudi koji grade Temu ili onih koji će da grade najveću svekontinentalnu hidrocentralu na reci Volti. Hteo bih da pišem za ljude koji uče da na svaremen način love ribu i obrađuju zemlju, za one koji rade već u modernim fabrikama. Ali i za one koji još nisu obuhvaćeni savremenim delatnostima, koji žive izgubljeno po šumama i hrane se jamom sa parcelice koju su raskrčili u džungli ili za one žene koje tobože jevtinije nego u radnjama preprodaju na pijacama defektnu robu koju su im trgovci dali na kredit. A to ne mogu. **Nemam medija da doprem do njih. Ostaje mi, da bih im ponešto saopštio, da se služim radijem. A on nije predviđen za literarne egzibicije.** (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 311).

Osim bitne uloge koju ima jezik u književnosti, u Davičovom putopisu pažnja se posvećuje i političkoj ulozi jezika u zapadnoafričkim zemljama za vreme dekolonizacije i osamostaljivanja. U sledećem pasusu Daviču jezičnu situaciju u Africi objašnjava Koloko, njegov saputnik na neko vreme tokom putovanja kroz džunglu.

S Arapima je lako. Ako jedan Sirijac ne razume sasvim šta mu kaže Alžirac, objasniće se pismeno. Mi tu mogućnost nemamo. **Govorimo možda i više od stotinu plemenskih jezika.** Da **ima sličnosti** između njih, nije teško utvrditi, ali da između grupe bambara jezika i grupe hausa postoje **razlike, bar tako velike kao što su one između romanskih, germanskih i slovenskih jezičnih porodica**, to je činjenica koju ovde u Zapadnoj Africi ne treba zaboraviti čak i onda kad govorimo o jedinstvu. Upravo onda i ne treba zaboraviti tu činjenicu. Naši **politički ljudi računaju da će uskoro zajednički život ljudi skupljenih pomalo odasvud**, recimo na

[58] Među čitaocima prevođenih dela afričkih pisaca nalaze se i naslednici bivših evropskih kolonizatora.

gradilištima što niču već u okviru postojećih planova, **dovesti do postepenog gubljenja razlika između plemenskih govora i da će se tako polako stvoriti**, recimo, **jedan** gvinejski **jezik** koji će sadržati elemente susua, fule i malenkea. To je u svakom slučaju prva odgovornija perspektiva za rešenje tog akutnog problema. (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 170).

Koloko dalje objašnjava zašto je teško odlučiti se koji plemenski jezik koristiti kao zajednički jezik umesto jezika kolonizatora te u čemu su njegove manjkavosti.

Ali jezici kojima govore 400.000, ili milion, milion i po ljudi, pa i dva i po miliona, čine mi se neodrživim. I šta? **Da govorimo i dalje između sebe francuski, engleski, španski, portugalski? Ne.** Dakle? **Proglašenje jednog od dva najveća afrička jezika za zvanični? Bambara ili hausa? Ali i jedan i drugi nerazvijeni su. Nisu leksički siromašni, a ipak sad ne bi mogli da se nametnu.** Bambara jezik je vrlo nijansiran, ali uprkos tome **niz tehničkih termina i apstraktnijih filozofskih izraza nedostaju** mu. Ne bih mogao da zamislim Marksa, Lenjina, Maoa ili Tita na bambara jeziku. O susu i ne govorim. Na stranu nepostojanje niza reči i izraza (oni bi mogli eventualno da se stvore), ali **isplati li se prevoditi na takve krhotinski usitnjene jezike dela zamašna i značajna?** Reći ćeš – biblijska društva! Da, jevanđelja su prevođena i na neke beznačajne dijalektalne govorne atomčiće, ali bolje da ne govorimo zašto, u koje svrhe, za čiji račun i kako, i da ne govorimo na šta takvi misionarski *napori* najčešće liče. Jedan moj prijatelj, koji savršeno poznaje oko dvadeset centralnih i zapadnoafričkih jezika, imao je prilike da vidi takvu bibliju. Tvrdi da ništa smešnije, jadnije, skaradnije, smušenije i šašavije nije pročitao. Ono što verovatno u toj knjizi zvuči plemenito u originalu na tom je afričkom jeziku delovalo vulgarno, nepristojno i bestidno. (sve istakla T. B.) (Davičo 1962: 170–171).

Jedan od načina zloupotrebe jezičnog neznanja u komunikaciji između kolona, koji su u Zapadnoj Africi vršili službu sudija, i Afrikanaca koji nisu govorili jezik kolonizatora, prikazan je u pasusu o prevođenju u putopisu *Crno na belo*.

To je govorio i vrhovni sudija u čijoj se službi kao tumač nalazio neki metis Raul. A taj se Raul uvek smeškao, ali je prevodio đavolski pogano. Sudija mu, na primer, kaže nek pita oštećenog šta zna o okrivljenom, a Raul počne da na banbara jeziku razgovara s čovekom (od koga je trebalo dobiti iskaz) o žetvi i ceni arašida, o porodičnim stvarima ili čemu god bilo, pa se onda okreće sudiji i, glumeći zaprepašćenje, izjavljuje pod zakletvom da mu je tužitelj priznao krivicu i da je oštećeni onaj za kog se smatralo da je krivac. (Davičo 1962: 78).

9 MAPA AFRIKE U PETROVIĆEVOM PUTOPISU

Mapu Zapadne Afrike u Petrovićevom putopisu nacrtao je njegov prijatelj arhitekta Aleksandar Deroko. Zanimljivost ove mape jeste u tome što je okrenuta naopačke. Na tradicionalnim mapama pogled iz ptičije perspektive na zemaljsku kuglu vidi sever planete na gornjoj polovini mape, a jug na donjoj. Derokova mapa Zapadne Afrike nije postavljena tako da se geografski jug podudara s jugom Zapadne Afrike, nego tako da se na nju gleda iz perspektive Evrope. Prema Evropi, Zapadna Afrika se nalazi na jugu, pa je njezin sever na donjem delu mape, a jug na gornjem delu. Takva slika u kolonijalnoj i postkolonijalnoj kritici može se gledati kao evropocentrični prikaz zapadnog dela Afrike na koji su kolonizatori gledali sa visine. Ako se u Evropi okrenemo prema Africi, ona se nalazi na našem jugu, što i prikazuje Derokova mapa i po čemu predstavlja poseban vid vizuelnog prikazivanja Afrike.

Karta Zapadne Afrike Aleksandra Deroka u Petrovićevom putopisu *Afrika*

10 ZAKLJUČAK

U diplomskom radu sam upoređivala slike Zapadne Afrike koje su čitaocima u dvadesetom veku u Jugoslaviji ponudili Rastko Petrović i Oskar Davičo svojim putopisima po Zapadnoj Africi. Pisci su putovali više-manje po istim područjima u razmaku od trideset godina. Petrovićevo dvomesečno putovanje 1929. godine rezultiralo je putopisom *Afrika*, a Davičov doživljaj takođe dvomesečnog putovanja početkom 1961. godine zapisan je u putopisu *Crno na belo*. Oba putopisca su od Afrike pre putovanja imala svoja sopstvena očekivanja, što će u Africi doživeti, u kakvim će se sredinama snaći. U vreme Davičovog putovanja informacija o Africi bilo je mnogo više nego otprilike trideset godina ranije za vreme Petrovićeve avanture jer se u međuvremenu počelo mnogo više putovati po Africi i pisati o njoj, u Jugoslaviji su se objavljivala dela antropologa i etnologa, kao i pre, a i evropskih i afričkih književnika. Proces dekolonizacije i postepeni odlazak velikog broja Evropljana kolonizatora iz Zapadne Afrike, Francuza i Engleza, snažno je obeležio taj period između oba putovanja pa su sledstveno iskustva jednog i drugog putopisca sasvim različita, uslovljena različitim društvenim kontekstom i uređenjem. I namera putopisaca s putopisima bila je različita.

Petrović je hteo čitatelja obavestiti o svemu po čemu se belci razlikuju od crnaca, o mnoštvu pojmova i reči iz afričkog konteksta sasvim nepoznatim u Jugoslaviji, njegov putopis obiluje opisima tela crnih muškaraca i žena, on koristi opise bogate bojama i lirskim raspoloženjima da bi čitaocu što bolje prikazao svoj unutrašnji doživljaj Afrike. Takođe koristi i mnogobrojna upoređenja svega u okolini sa evropskim delima umetnosti i umetnicima tako da čitatelji lakše stvore predodžbe o Zapadnoj Africi. Petrović je bio ujedno pisac, putnik i umetnik koji je fotografisao i slikao prizore iz života Afrikanaca. U *Africi* ima mnogo upoređenja iz afričkog kulturnog prostora sa evropskim i jugoslovenskim prostorom.

Kod Daviča takvih opisa i upoređenja skoro nema. Njegov pristup putopisu lišen je skoro bilo kakvog lirizma, njemu za razliku od Petrovića nije cilj napisati umetničko književno delo sa preterivanjima i izmišljanjima poluistina (na što i ukazuje u predgovoru *Crno na belo* gde napominje da pre svog putovanja nije pročitao Petrovićevu knjigu, ali posle putovanja može potvrditi da afričke kaze nemaju prozora iako je Petrović pisao da ih imaju), nego ostati što je najviše moguće veran zapisu razgovora koje je vodio s Afrikancima i Evropljanima tokom putovanja, najviše se baveći temama rasizma, kolonijalizma i dekolonizacije, novog društvenog uređenja nakon odlaska kolonizatora, socijalizma i komunizma i sličnostima

između Jugoslovena i Afrikanaca. *Crno na belo* tako predstavlja dokaz da putopis, kao bilo koja druga književna vrsta, može poslužiti ne samo kao informativno i zabavno štivo, nego i kao sredstvo za propagandu autorovih ideja ili ideja nekog drugog koje je autor putopisa zapisao, na primer antropologa i etnologa na koje se ponekad referira. Davičo je hteo da putopisom prikaže realnost političke i društvene situacije u Zapadnoj Africi onog vremena, a najbitnije od toga bilo je posvetiti se temama koje su se odnosile na promene nabolje u budućnosti, kad će afričke zemlje biti neovisne od kolonijalnih gospodara te voditi svoju vrstu socijalističke politike u bratskoj saradnji sa Jugoslavijom i ostalim zemljama u pokretu nesvrstanih.

Budući da je tema Afrike na južnoslovenskom području pre druge polovine dvadesetog veka siromašno obrađivana, nema puno podataka o tome kakvu sliku su Jugosloveni imali o Africi i njezinim žiteljima. Posle Drugog svetskog rata zanimanje za Afriku je poraslo sa boljim mogućnostima putovanja, bržim širenjem informacija, a verovatno je najvažniji čimbenik bio političke prirode – mnogi Afrikanci Zapadne Afrike su se u procesu dekolonizacije politički opredeljivali za sudelovanje u pokretu nesvrstanih, ustanovljenom 1961. godine, u kojem je bitno mesto zauzimala Jugoslavija. U to vreme Davičo je posetio Zapadnu Afriku i u svom putopisu pretežno se bavi političkim temama, raspravlja sa saputnicima i ljudima koje sreće usput o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti Afrike te predsednicima koji su u ono vreme bili prvi vođe novonastalih nezavisnih zapadnoafričkih zemalja, kao na primer, Seku Ture i Feliks Boanji. Petrović se nije upuštao u političke debate i razgovore s Afrikancima. Za razliku od Daviča on se veoma malo posvećuje politici. Dok se Davičo usredsređivao na velike društvene zajednice i formiranja novih nezavisnih socijalističkih zemalja, oslobađanje zapadnoafričkih država od kolonijalne vlasti Francuza i Engleza i na traženje Africi sopstvene kulture i politike, Petrović je komentarisao uređenje plemenske društvene zajednice i odnose između crnih muškaraca i žena. On se zanimao za sela i primitivno društvo i dao mnogo više informacija u vezi različitih plemena u uporedbi sa Davičom, a Davičo se uglavnom zadržavao u gradovima i fokusirao se na civilizaciju i napredak afričkog društva. Kolonijalni odnos se za vreme Petrovićevog putovanja još uvek uglavnom uzimao zdravo za gotovo i on nije slutio da će se situacija bitno promeniti za samo nekoliko desetleća. Petrovića je na putovanje potakla želja za upoznavanjem iz prve ruke sa afričkim društvom, plemenima, crncima i njihovom umetnošću. To je proizlazilo uglavnom od činjenice da su negrofilska literatura i umetnost bile popularne u Parizu u dvadesetim i tridesetim godinama dvadesetog veka, kad se tamo kretao i Petrović, i evropska likovna i poetska avangarda dobile su

zanimanje za Afriku u međuratnom razdoblju. Davičova motivacija za putovanje uglavnom je dolazila iz interesa za bratskim povezivanjem novonastajućih nezavisnih afričkih zemalja koje su svoje političke uzore nalazile, između ostalog, u saradnji s Jugoslavijom i tražile vlastiti oblik socijalističkog uređenja.

Davičov putopis, za razliku od Petrovićevog, čitaocu nudi pogled Afrikanca u Evropu. *Crno na belo* sadrži mnogo iskaza crnaca o tome kako crni Afrikanci vide i procenjuju evropsku i kolonizacijsku kulturu te time nude mnogo bolju priliku relativiziranja pojmova civilizovanosti i primitivnosti te čitaocu pružaju mogućnost kritičkog sagledavanja vlastitog kulturnog identiteta. Na određenim mestima Davičov putopis može se čitati kao dopuna Petrovićevom, tamo gde se referira na istoriju Zapadne Afrike za vreme Petrovićevog putovanja.

10.1 RELEVANTNOST OBA PUTOPISA U 21. VEKU

Putopis Oskara Davića odlična je prilika za analiziranje iz perspektive postkolonijalne kritike. Pogotovo tema koje se vezuju za jezik jer se još u današnje vreme o njima vode rasprave, kako u književnosti tako i u politici. U vezi sa postkolonijalnom književnošću se postavlja bitno pitanje koji jezik da Afrikanci odaberu za jezik književnog stvaranja – ili jezik politike i bivših kolonizatora ili afrički maternji jezik? Putopis *Crno na belo* bavi se ovom tematikom, i to je veoma bitno, jer je pisan 1962. godine, pre nego što se govorilo o postkolonijalizmu van akademskih krugova. Temeljno delo postkolonijalne kritike, *Orijentalizam* Edvarda Saida, bilo je objavljeno 1978. godine. Davičo bi se svojim zapisima razgovora koje je u Africi vodio s Evropljanima i Afrikancima mogao smatrati jednim od početnika rasprava o uticaju kolonijalizma i postkolonijalizma na Zapadnu Afriku na južnoslovenskoj teritoriji. Davičov razgovor sa gospođom Helen i piscem Rodžerom o stanju književne produkcije i jezika pisanja u Gani u šezdesetim godinama te kakvu vezu sve to ima s kolonizacijom još je i danas relevantna tema o kojoj se mnogo raspravlja.

Petrović i Davičo pisali su za ljude srodnog obrazovanja. To je jasno iz Petrovićevih upoređenja tela crnaca i crnih kovača i izgleda žena s poznatim imenima evropskog sveta umetnosti. Davičov politički angažovan pristup takođe nije namenjen za razumevanje tek bilo kakvom čitaocu, nego prevashodno nekom sa interesom za sagledavanje Afrike iz političke i

kolonijalne tačke gledišta bez mnogo lirskih opisa raspoloženja i ulepšavanja. On je vodio ideološke rasprave o blokovski podeljenom svetu, o afričkom oduševljenju Kinom itd. Davičo sebe naziva Evropejcem bez predrasuda. Kad u jednom pasusu Petrović spominje superiornost belca nad crncem, on time izražava lični stav, a moguće je i da samo predstavlja ubeđenja Evropljana od kojih je o tome čuo, ili čitalaca kojima je putopis namenjen.

Pitanja koja se postavljaju na kraju rada mogu voditi u dalja istraživanja, kao na primer, u kolikoj meri pristup putopisca svome putopisu i njegov način pisanja govori o piscu kao ličnosti? U kolikoj meri je putopis odraz subjektivnih stavova pisca i koliko se može verovati piščevom objektivizmu u vezi s temom o kojoj piše? Da li su prepravljanja i doterivanja beleški te preterivanja posledica piščeve potrebe da nahrani svoj ego i sebe reprezentira kao obrazovanog čoveka u posedu veće kritičnosti i objektivnosti od drugih pisaca? Kako su glavni umetnički tokovi vremena nastanka oba putopisa uticali na autorovo pisanje? Na primer, na Petrovićevo upoznavanje afričke kulture u Francuskoj sigurno su uticali avangardni tokovi u umetnosti i književnosti, a sledstveno su uticali i na njegove odluke o tome kako pisati, na kakav način izraziti intimne osećaje i tok misli.

11 SKLEP

V diplomski nalogi sem primerjala podobi Zahodne Afrike, ki sta ju v dvajsetem stoletju v Jugoslaviji bralcem ponudila Rastko Petrović in Oskar Davičo s svojima potopisoma. Oba potopisca sta potovala znotraj istega prostora v presledku tridesetih let. Rezultat Petrovićevega dvomesečnega potovanja leta 1929 je potopis *Afrika*, Davičovo doživetje, ki je ravno tako trajalo dva meseca, na začetku leta 1961, pa je zapisano v potopisu *Crno na belo*. Oba potopisca sta imela pred potovanjem lastna pričakovanja glede Afrike – kaj bosta tam doživela, v kakšnih družbah se bosta znašla. V času Davičovega potovanja je bilo podatkov o Afriki veliko več kot trideset let prej, ko je tam potoval Petrović. V vmesnem času se je začelo v Afriko bolj pogosto potovati in o njej pisati. V Jugoslaviji so se, tako kot prej, objavljala dela antropologov in etnologov ter evropskih in afriških literatov. Proces dekolonizacije in postopno odhajanje evropskih kolonizatorjev iz Zahodne Afrike, Francozov in Angležev, sta opazno zaznamovala obdobje med obema potovanjema, kar je posledično vplivalo na to, da so izkušnje obeh potopiscev različne in pogojene z drugačnim družbenim kontekstom. Tudi njune namere s potopisoma so se razlikovale.

Petrović je bralca želel obvestiti o tem, po čem se belci razlikujejo od črncev, o pojmih in besedah iz afriškega konteksta, povsem neznanih v Jugoslaviji, njegov potopis je poln opisov teles črncev in črnk in bogatih lirskih opisov razpoloženj, s katerimi bralcu čim bolj natančno prikaže svoje doživljanje Afrike. Okolico primerja z deli evropskih umetnikov, da si lahko bralec lažje predstavlja podobe, ki jih Petrović opisuje. Bil je hkrati avtor, potnik in umetnik, ki je prizore iz življenja Afričanov fotografiral in risal. *Afrika* vsebuje tudi mnogo primerjav afriškega kulturnega prostora z evropskim in jugoslovanskim prostorom.

Pri Daviču stežka najdemo takšne opise in primerjave. Njegov pristop k pisanju skoraj ne vključuje lirizma, temveč hoče ostati čim bolj zvest zapisovanju pogovorov z Afričani in Evropejci ter se ukvarja s temami, kot so rasizem, kolonializem in dekolonizacija, nova družbena ureditev po odhodu kolonizatorjev, socializem, komunizem in podobnosti med Jugoslovani ter Afričani. *Crno na belo* tako služi kot dokaz, da je potopis, tako kot katera koli druga literarna zvrst, lahko tudi sredstvo za propagiranje idej potopisca ali zamisli drugih ljudi, ki jih potopisec zapisuje, in ne zgolj informativno in zabavno branje. Davičo je s potopisom želel prikazati politično in družbeno realnost v Zahodni Afriki tistega časa, najpomembneje pa se je bilo posvetiti temam, ki so se nanašale na njeno prihodnost, ko bodo

države samostojne in neodvisne od kolonialnih gospodarjev ter bodo vodile lastno vrsto socialistične politike v bratskem sodelovanju z Jugoslavijo in ostalimi državami iz gibanja neuvrščenih.

Glede na to, da je bilo o Afriki na južnoslovanskem območju pred drugo polovico dvajsetega stoletja malo podatkov, je težko predvidevati, kakšno predstavo o njej so imeli Jugoslovani. Po drugi svetovni vojni je interes za Afriko narasel zaradi izboljšanih možnosti potovanja, hitrejšega širjenja informacij, najpomembnejši dejavnik pa je bil verjetno politične narave – veliko Afričanov Zahodne Afrike se je v procesu dekolonizacije politično odločalo za sodelovanje v gibanju neuvrščenih, ki je bilo ustanovljeno leta 1961. Jugoslavija je v njem imela pomemben položaj. V tistem času je Davičo potoval po Zahodni Afriki ter z različnimi ljudmi razpravljal o afriški preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, predsednikih (Ahmed Sékou Touré, Félix Houphouët-Boigny itd.), ki so takrat postali prvi voditelji novonastalih neodvisnih zahodnoafriških držav, itd. Petrović se z Afričani ni zapletal v pogovore o politiki. Za razliko od Daviča se Petrović zelo malo posveča politiki nasploh. Medtem ko se je Davičo osredotočal na velike družbene skupnosti in oblikovanje neodvisnih socialističnih držav ter njihovo osvobajanje od kolonialne oblasti Francozov in Angležev in na iskanje Afriki lastne kulture, je Petrović komentiral plemensko družbo in različna plemena ter odnose med tamkajšnjimi moškimi in ženskami. Zanimale so ga vasi in primitivna družba. Davičo pa je v glavnem potoval po mestih ter se osredotočal na njihov napredek. V času Petrovićevega potovanja se je zdel kolonizatorski odnos še precej samoumeven in verjetno ni niti slutil, da se bodo razmere v roku nekaj desetletij zelo spremenile. K potovanju ga je spodbudila želja, da bi iz prve roke spoznal in izkusil afriško primitivno družbo in umetnost, kar pa je predvsem izhajalo iz dejstva, da sta bili negrofilska književnost in umetnost zelo popularni v Parizu (kjer je Petrović pogosto bival) in evropski likovni in pesniški avantgardi v dvajsetih in tridesetih letih dvajsetega stoletja.

Davičov potopis bralcu ponuja pogled Afričanov na Evropo, nekaj, kar ni prisotno v Petrovićevi *Afriki*. *Crno na belo* vsebuje mnogo izjav Afričanov glede tega, kako vidijo in ocenjujejo evropsko ter kolonizacijsko kulturo, kar ponuja boljšo možnost relativiziranja pojmov civiliziranosti in primitivnosti ter bralcu omogoča kritičen vpogled v lastno kulturno identiteto. Na nekaterih mestih se Davičov potopis lahko bere kot dopolnilo Petrovičevega, saj se potopiščevi zapisi občasno nanašajo na preteklo obdobje, ko se je Petrović nahajal v Afriki.

Potopis Oskarja Daviča je krasna priložnost za analiziranje iz perspektive postkolonialne kritike, še posebej jezikovnih tem, o katerih se še danes razpravlja, tako v književnosti kot v politiki. V zvezi s postkolonialno književnostjo se postavlja pomembno vprašanje – ali naj Afričani za jezik književnega ustvarjanja izberejo jezik politike, ki je hkrati jezik bivših kolonizatorjev, ali naj pišejo v katerem od afriških maternih jezikov. Potopis *Crno na belo* obravnava to tematiko, pomemben pa je zato, ker je bil objavljen leta 1962, preden se je o postkolonializmu začelo govoriti izven akademskih krogov. Temeljno delo postkolonialne kritike, *Orientalizem* Edwarda Saida, je bilo objavljeno leta 1978. Daviča se tako z njegovimi zapisi lahko obravnava kot enega izmed začetnikov razprav o kolonializmu in postkolonializmu v Zahodni Afriki na južnoslovanskem območju.

Vprašanja, ki se postavljajo ob obravnavi potopisov, lahko vodijo v nadaljnje raziskave, kot na primer, koliko potopiščev pristop k potopisu, njegov način pisanja, govori o samem potopiscu kot individualni osebnosti. V kolikšni meri potopis odraža potopiščeva subjektivna prepričanja in koliko se lahko verjame v njegovo objektivnost glede teme, katero obravnava? So morebiti urejanje in olepševanje potopiščevih beležk ter njegova občasna pretiravanja v opisovanju posledica avtorjeve potrebe, da nahrani svoj ego in se bralcu predstavi kot izobražen človek, ki premore več kritičnosti in objektivnosti od drugih potopiscev? Kako so lahko glavni umetniški tokovi okoli časa nastanka obeh potopisov vplivali na način pisanja in izražanja avtorjev? Na primer, na Petrovićevo spoznavanje afriške kulture v Franciji so zagotovo vplivali avantgardni tokovi v dvajsetih letih dvajsetega stoletja, vpliv pa so imeli tudi na njegove odločitve o tem, kako pisati in izražati osebna čustva ter tok misli.

12 IZVORI I LITERATURA

12.1 IZVORI

Davičo, Oskar: *Crno na belo*. Beograd: Prosveta, 1962.

Davičo, Oskar: *Črno na belem, Potopis po Zahodni Afriki*. Glavni odbor Prešernove družbe v Ljubljani, tiskarna ČZP „Ljudska pravica“ v Ljubljani, 1963. Prev. Miroslav Ravbar.

Nedeljković, Dule: *Afrika*. Beograd: Biblioteka Ambrozija, 2009.

Petrović, Rastko: *Afrika*. Beograd: Prosveta, 1955.

12.2 LITERATURA

Deretić, Jovan: *Kratka istorija srpske književnosti*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987.

Gvozden, Vladimir: *Kako čitati putopis*. U: BIF, 3. 5. 2014. http://bif.rs/2014/05/vladimir-gvozden-kako-citati-putopis. Dostup 23. 7. 2016.

Katnić-Bakaršić, Marina: *Između diskursa moći i moći diskursa*. Zagreb: Zoro, 2012.

Lukač-Zoranić, Amela: *Postkolonijalna kritika u engleskoj književnosti*, Academic Thought (Univerzitetska misao), issue: 07/ 2008. 49–57. Central and Eastern European Online Library. http://www.academia.edu/4887229/POSTKOLONIJALNA_KRITIKA_U_ENGLESKOJ_KNJIZEVNOSTI. Dostup 23. 7. 2016.

Marino, Adrijan: *Poetika avangarde*. Beograd: Narodna knjiga: Alfa, 1998.

Milenković, Pavle: *Etnološki romantizam Rastka Petrovića*. SOCIOLOGIJA, Vol. LII (2010), N° 1, 2010. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu (08. 10. 2009) Str. 60, 64–65. http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2010/0038-03181001055M.pdf. Dostup 23. 7. 2016.

Milutinović, Zoran: *Oh, to be a European! What did Rastko Petrović learn in Africa? Getting over Europe.* The Construction of Europe in Serbian Culture, Rodopi, Holandija, 2011. http://www.academia.edu/3388816/Oh_to_be_a_European_What_Rastko_Petrovic_Learnt_in_Africa. Dostup 23. 7. 2016.

Nikolić, Milica: *Oskar Davičo*. Srbija protiv smrtne kazne. Vršac, 2008. http://www.smrtnakazna.rs/sr-latn-rs/teme/smrtnakaznauknjiževnosti/oskardavičo.aspx. Dostup 30. 8. 2016.

Novović, Budimir: *Srpski putopisci gledali su u Evropu*. U: Politika, 3. 1. 2016. http://www.politika.rs/sr/clanak/346511/Kultura/Srpski-putopisci-gledali-su-u-Evropu. Dostup 23. 7. 2016.

Radonjić, Nemanja: *„From Kragujevac to Kilimanjaro": Imagining and re-imagining Africa in Yugoslav travelogues*. Leipzig, 2015. http://www.academia.edu/18754085/_From_Kragujevac_to_Kilimanjaro_Imagining_and_Re-imagining_Africa_in_Socialist_Yugoslavias_Travelogues._GWZO_Leipzig_Alternative_Global_Geographies_13-14_november_2015. Dostup 23. 7. 2016.

Radović, Stanka: *Prostori postkolonijalne književnosti*. MATICA, zima 2011. (www.Maticacrnogorska.me), 2011. http://www.maticacrnogorska.me/files/48/10%20stanka%20radovic.pdf. Dostup 23. 7. 2016.

Solar, Milivoj: *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 1976. 159–160, 175.

Stevanović, Kristina: *Konstrukcija identiteta u književnom delu Rastka Petrovića*. Doktorska disertacija. Novi Sad, 2014. 88.

Televizija, Wikipedija, https://sh.wikipedia.org/wiki/Televizija#Televizija_u_Srbiji. Dostup 23. 7. 2016

Veličković, Staniša: *Interpretacije* III. Riznica srpska – književnost. Rastko Petrović. (29. 3. 2009) http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=262.0. Dostup 2. 9. 2016.

Živković, Dragiša: *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*. Beograd: Naučna knjiga (Štampa: „Budućnost“, Novi Sad), 1963. 221, 225.

Čikago Tribun (*Chicago Tribune*), 14. 6. 1923. http://archives.chicagotribune.com/1923/06/14/page/16/article/cannibal-tribes-africa-growth-alarms-league. Dostup 2. 9. 2016.

Izjava o avtorstvu

Podpisana Tatjana Bojanc izjavljam, da je diplomsko delo **Slika zapadne Afrike u srpskim putopisima dvadesetog veka (*Afrika* i *Crno na belo*) / Slika zahodne Afrike v srbskih potopisih dvajsetega stoletja** (***Afrika* in *Crno na belo***) v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, september 2016 Tatjana Bojanc